

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що останнім часом можна простежити тенденції до поширення корисливо-насильницьких злочинів в Україні, серед яких вимагання займає не останнє місце. Ще з давніх часів у громадян сформувалася думка про вимагання як негативне явище соціально-правового характеру, який залежно від конкретних обставин справи, характеру погроз може посягати не лише на право власності, а й на психічну безпеку, здоров'я, життя людини. Отже, такий злочин, як вимагання, порушує низку конституційних прав, які захищаються та охороняються чинним законодавством України.

Донині можна спостерігати, що небезпечність такого злочину, як вимагання, полягає не лише у тому, що злочинець пред'являє потерпілому вимогу про передачу майна, права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру. Потерпілі досить часто зазнають насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Більше того, вчиняючи вимагання, злочинці вдаються до застосування зброї з метою заволодіння майном потерпілої особи.

Важливо зазначити, що дотепер існує гостра проблема з'ясування поняття вимагання, об'єктивних, суб'єктивних та кваліфікуючих ознак, а також його місця у системі злочинів проти власності. Елементи складу злочину вирізняються фундаментальним значенням для кримінально-правової доктрини, законотворення та юридичної практики. Вважаємо, що без правильної кваліфікації злочину є проблематичним, а інколи неможливим, вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, або навпаки, є ризик безпідставного застосування до осіб кримінально-правових засобів.

Хочемо наголосити, що значна кількість досліджень не вичерпала усіх складних моментів, які часто трапляються на практиці, і потребують чіткого й однозначного вирішення для підвищення ефективності правозастосовної

діяльності, з одного боку, й уникнення безпідставного притягнення осіб до кримінальної відповідальності, з іншого. З огляду на вищезазначене актуальним є дослідження складу злочину вимагання, його сутності та місця в системі кримінального права.

Теоретичним підґрунтям для написання магістерської роботи послужили праці відомих спеціалістів у галузі кримінального права. Зокрема, у становлення та розвиток теоретичних знань про вимагання, його сутність, склад та місце в системі злочинів проти власності значний внесок зробили такі вчені, як, Ю.В. Баулін [24], Ю.А. Дорохіна [40], О.О. Дудоров [42], С.В.Дьоменко [44], В.П. Ємельянов [48], А.Ф. Зелінський [50], М.Г.Колодяжний [55], В.О.Навроцький [78], Л.О. Семикіна [90], В.В. Сташис [91] та інші. Проте комплексного дослідження кримінально-правової характеристики вимагання майже не проводилося.

Метою магістерської роботи є теоретичне обґрунтування поняття вимагання, як категорії кримінального права, її місце в системі кримінально-правових норм, а також з'ясування об'єктивних, суб'єктивних та кваліфікуючих ознак.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі дослідницькі **завдання**:

1. визначити поняття вимагання як категорії кримінального права та її місце в системі кримінально-правових норм;
2. вивчити історію розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання;
3. проаналізувати вимагання за кримінальним законодавством деяких зарубіжних країн;
4. визначити об'єктивні ознаки вимагання;
5. розкрити суб'єктивні ознаки вимагання;
6. з'ясувати предмет злочину та його значення для об'єктивної сторони;
7. дослідити кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки вимагання;
8. визначити критерії відмежування вимагання від суміжних складів злочину;

9. дослідити кваліфікацію вимагання за сукупністю злочинів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із вчиненням та кваліфікацією вимагання, а також правові аспекти охорони суспільних відносин від даного виду злочинних посягань.

Предметом дослідження є кримінально-правова характеристика вимагання.

В процесі написання магістерської роботи використовувався ряд наукових **методів**, а саме: історико-правовий метод використаний для дослідження розвитку законодавства щодо кримінальної відповідальності за вимагання; системно-структурний метод дозволив з'ясувати поняття вимагання як категорії кримінального права та її місце в системі кримінально-правових норм; порівняльний метод дав можливість простежити особливості кримінальної відповідальності за вимагання в ряді зарубіжних держав; формально-логічний і метод системного аналізу дали можливість проаналізувати елементи та ознаки складів злочинів, передбачених статтею 189 Кримінального кодексу України, й дати їм оцінку, визначити критерії розмежування вимагання від суміжних злочинів та кваліфікацію за сукупністю.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Повний обсяг магістерської роботи становить сто дев'ятнадцять сторінок машинописного тексту.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИМАГАННЯ ЯК КАТЕГОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

1.1 Поняття вимагання як категорії кримінального права та її місце в системі кримінально-правових норм

Кримінальний кодекс України 2001 року прямо встановлює кримінальну відповідальність за «вимагання» у статтях 189, 262, 308, 312, 313, 354, 357, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368-3, ч. 4 ст. 368-4 і 410, при цьому базове поняття вимагання наводиться законодавцем у диспозиції статті 189 Кримінального кодексу України. Безумовно, поняття вимагання, передбачене статтею 189 Кримінального кодексу України, є загальним.

Таким чином, кримінальне законодавство передбачає відповідальність за вимагання у різних статтях, що породжує складні питання щодо кваліфікації вимагання та відмежування його від суміжних складів. Отже, потрібно визначити загальне поняття вимагання та встановити його співвідношення із спеціальними видами. Вивчення загальних, типових ознак «вимагання», вироблення на цій базі загального кримінально-правового поняття «вимагання» та закріплення цього поняття в кримінальному законі, на нашу думку, мають стати пріоритетним напрямком у кримінальному дослідженні «вимагання».

Теоретичні й практичні проблеми корисливо-насиленої злочинності, частиною якої є вимагання, розроблялись такими вченими в галузі кримінального права, як: Ю.В. Баулін [24], М.Й.Коржанський [56], В.О.Навроцький [78], Л.О. Семикіна [90], В.В. Сташис [91] та інші.

Аналіз дослідженої літератури дає підстави стверджувати, що в юридичній науці не достатньо приділялося належної уваги поняттю «вимагання» як категорії кримінального права, а тому існує гостра потреба

дослідити поняття «вимагання» та його місця в системі кримінального правових норм.

Надалі вважаємо за необхідне розкрити поняття «вимагання».

З'ясуванню значення будь-якого наукового терміна, розкриттю його змісту передують звертання до загальноновживаного значення цього слова. Зокрема, Великий тлумачний словник сучасної української мови надає поняттю «вимагання» таке визначення: «Вимагання ... Дія за значенням вимагати». 1. Настирливо просити що-небудь у когось. 2. Ставити перед кимось якусь вимогу; пропонувати в категоричній формі зробити щось. 3. Зобов'язати до чого-небудь, змушувати робити саме так. Потребувати чогось [27, с. 140].

Між тим, таке суто етимологічне тлумачення не розкриває юридичного значення слова «вимагання». Навряд чи можна визначити юридичне значення вимагання шляхом граматичного тлумачення цього терміну або шляхом з'ясування його етимологічного значення, наведеного у тлумачних словниках. Тому, за основу під час дослідження «вимагання» як юридичного поняття слід брати його значення у кримінально-правових нормах чинного Кримінального кодексу України.

Термін вимагання неодноразово використовується в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України. Дослідження тексту Кримінального кодексу показує, що до вимагання слід віднести злочини, які передбачено тими статтями Особливої частини, де використовується термін «вимагання».

У першу чергу це - кримінально-правова норма, передбачена статтею 189 Кримінального кодексу України «Вимагання», де в описовій диспозиції її частини 1 дається законодавче визначення вимагання - це вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому

віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (вимагання).

У статтях 262 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», 308 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», 312 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», 313 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням», 357 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження» та 410 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» [2] передбачаються злочинні посягання у формі вимагання разом з іншими, альтернативними, діями.

Аналіз диспозиції статті 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» показує, що в цьому злочині вимагання вказано як спосіб вчинення злочину.

Отже, наявність вищевказаної кількості статей Кримінального кодексу України, за допомогою яких здійснено криміналізацію вимагань, породжує питання про співвідношення цих злочинів між собою та вироблення узагальнюючого поняття [90, с. 13].

Дослідження кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за вимагання, показує, що за своєю конструкцією вони не однакові та відмежовуються залежно від того, наскільки в конструкціях цих злочинів виражені саме ознаки вимагання. У зв'язку з цим можна виділити три рівні вимагання - у вузькому, широкому та найбільш широкому розуміннях.

Базуючись на цій позиції, слід зазначити, що склад злочину, передбачений статтею 189 Кримінального кодексу України, є визначенням вимагання у вузькому розумінні.

Визначення вимагання у вузькому розумінні здійснюється за допомогою встановлення властивих йому об'єктивних і суб'єктивних ознак, які перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності. У зв'язку з цим необхідно визначити головні суттєві характеристики власне вимагання у вузькому розумінні, його структурних елементів та різновиду суспільно небезпечних діянь, і на підставі цього сформулювати його поняття.

Вимагання залежно від того чи іншого родового об'єкта розташовані в різних розділах Кримінального кодексу України. Питання про місце вимагання у вузькому розумінні - як злочину, передбаченому статтею 189 Кримінального кодексу України, в системі злочинів є досить дискусійним у теорії кримінального права. Дискусія ведеться з приводу основного об'єкта цього злочину, який обумовлює його розміщення в тому чи іншому розділі Кримінального кодексу. Злочин, передбачений ст. 189 КК України, належить до розділу VI Особливої частини КК «Злочини проти власності». Загальновідомим є те, що назва розділу Особливої частини вказує на родовий об'єкт злочинів, що охоплюються відповідними статтями. Отже, законодавець вказує, що всі злочини, які охоплюються статтями розділу VI Особливої частини КК, посягають на «власність». Проте існують й автори, які вважають основним об'єктом вимагання особу [57, с. 7; 34, с. 81].

Слід погодитися з думкою окремих авторів про те, що першою відмінною рисою вимагання у вузькому розумінні є те, що воно спрямовано проти

власності, а предметом вимагання виступає майно, право на майно, будь-які дії майнового характеру [71, с. 295; 122, с. 437; 23, с. 144].

Другою рисою вимагання у вузькому розумінні є те, що воно складається з висунення вимоги щодо передачі майна, права на майно або вчинення будь-яких інших дій майнового характеру, поєднаної з погрозою. Незалежно від змісту погрози, злочинний вплив у разі вимагання проявляється у викликанні в адресата погрози стану страху за свої права, свободи та законні інтереси. Тобто, об'єктивною ознакою вимагання є спрямованість на залякування однієї чи декількох осіб. Проте слід зазначити, що залякування здійснюється тільки на рівні адресату впливу. Отже, об'єктивною властивістю вимагання є тероризування особи, щоб змусити її передати майно, право на майно, чи вчинення будь-яких дій майнового характеру.

Третьою ознакою вимагання у вузькому розумінні є прагнення винної особи одержати матеріальну вигоду для себе або інших осіб, спонукання до незаконного збагачення за рахунок чужого майна, що у науці кримінального права називається корисливим мотивом, а саме - діяння належить до корисливих злочинів, пов'язаних з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб [23, с. 135-151]. Отже, третьою ознакою вимагання у вузькому розумінні є наявність корисливого мотиву.

Продовжуючи з'ясування ознак вимагання у вузькому розумінні, слід зазначити, що досягнення кінцевого результату у разі вимагання здійснюється не за рахунок дії самої винної особи, а за рахунок дій тих осіб, на яких спрямовано залякувальний вплив. Це і є четвертою ознакою вимагання у вузькому розумінні.

Отже, дослідивши ознаки вимагання у вузькому розумінні, можна дати наступне визначення, а саме, вимагання у вузькому розумінні - це вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких інших дій майнового характеру з погрозою насильством над потерпілим чий ого близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в

їхньому віданні чи під охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чий ого близькі родичі бажають зберегти в таємниці, вчинена з корисливих мотивів.

До вимагання у широкому розумінні належать, поряд із вимаганням у вузькому розумінні, і спеціальні види вимагання: вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем - стаття 262 Кримінального кодексу України; вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів - стаття 308 Кримінального кодексу України; вимагання прекурсорів - стаття 312 Кримінального кодексу України; вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів - стаття 313 Кримінального кодексу України; вимагання документів, штампів, печаток - стаття 357 Кримінального кодексу України; вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна - стаття 410 Кримінального кодексу України [2].

Вимагання у широкому розумінні є більш загальною категорією, ніж вимагання у вузькому розумінні, за рахунок того, що охоплює посягання не лише на загальні майнові права, але й на інші спеціальні об'єкти кримінально-правової охорони. Предметом вимагання у широкому розумінні є майно, право на майно, дії майнового характеру, а також вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської та спортивної зброї), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, прекурсори, обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, документи, штампи, печатки, військове майно.

Корисливість, що є обов'язковою ознакою вимагання у вузькому розумінні, не є обов'язковою ознакою вимагання у широкому розумінні,

оскільки прагнення до заволодіння вказаними спеціальними предметами не завжди обумовлюється саме корисливим мотивом [90, с. 16].

Так, розкриваючи особливості розкрадання, в тому числі й вимагання зброї, боєприпасів, вибухових речовин і радіоактивних матеріалів, В.П. Тихий вказує на наступне: «Необґрунтованою є точка зору, яка полягає в тому, що розкрадання зброї, боєприпасів, вибухових речовин і радіоактивних матеріалів має місце лише в тих випадках, коли винний переслідував корисливу мету. Твердження аргументується тим, що розкрадання цих предметів завжди порушує відносини власності і спричиняє їм шкоду. Але результатом вказаних діянь не завжди є така шкода. Так, відсутнє посягання на власність, коли вартість викраденої зброї, боєприпасів вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів надзвичайно мала. Якщо подібні діяння потрібно було б кваліфікувати за статтями про злочини проти власності, довелось би застосовувати частину 2 статті 11 Кримінального кодексу України. Практика при цьому мала б значні труднощі. Відсутнє також посягання на власність, коли вогнепальна зброя, боєприпаси чи радіоактивні матеріали розкрадаються у осіб, які незаконного виготовили чи незаконно зберігали вказані предмети. Держава не визнає за такими особами права власності на ці предмети, і в той же час вони не є власністю інших осіб» [96, с. 56-57].

Такі риси вимагання у вузькому розумінні, як те, що воно полягає у тероризуванні для змушення іншої особи вчинити певні дії, причому досягнення кінцевого результату здійснюється не за рахунок дії самої винної особи, а за рахунок дій тих осіб, на яких спрямовується залякувальний вплив на рівні адресату впливу, - і є обов'язковими рисами й вимагання у широкому розумінні.

Таким чином, з'ясувавши особливості вимагання у широкому розумінні, можна дати наступне визначення, а саме, вимагання у широкому розумінні - це вимога передачі чужого майна, у тому числі спеціальних видів майна, права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав,

свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Вимагання у найбільш широкому розумінні охоплює вимагання у широкому розумінні та суспільно небезпечні діяння, що полягають у одержанні неправомірної вигоди шляхом вимагання, передбачені статтями 354, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368-3, ч. 4 ст. 368-4 Кримінального кодексу України. Особливістю вимагань, передбачених статтями 354, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368-3, ч. 4 ст. 368-4 Кримінального кодексу України є те, що вони можуть здійснюватися не тільки шляхом застосування погроз, але й шляхом умисного створення службовою особою умов, за яких особа вимушена дати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів [90, с. 17].

Слід зазначити, що вимагання у найбільш широкому розумінні охоплює не лише залякування з метою одержання предмету злочину, але й реалізацію цієї кінцевої мети - одержання майна, права на майно або вчинення дій майнового характеру на користь винної чи інших осіб.

При цьому обов'язковою рисою вимагання у найбільш широкому розумінні є спосіб вчинення злочину - залякування іншої особи для одержання предмету злочину та умисне створення умов, за яких особа буде вимушена дати предмет злочину з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів [90, с. 17].

Таким чином, вимагання у найбільш широкому розумінні - це вимога передачі чужого майна, у тому числі спеціальних видів майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають

зберегти в таємниці, або їх одержанням внаслідок вчинення таких дій, а так само умисне створення умов, за яких особа вимушена виконати вимогу з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Отже, хоча в літературі вимагання зазвичай відносять до корисливих [23, с. 144-147] чи корисливо-насильницьких злочинів, але ці властивості не завжди притаманні розглядуваному діянню. Натомість будь-якому вимаганню притаманні залякувальний вплив з метою спонукання до вчинення певних дій в інтересах винної особи або інших осіб. З урахуванням цих особливостей діяння в науці кримінального права вимагання відносять до злочинів з ознаками тероризування [47, с. 7-22; 49, с. 14-16].

Як зазначається в літературі, сутність тероризування зводиться до залякування, переслідування, створення умов страху. Відповідно, дослідники вказують, що ознаки тероризування як властивості злочинного діяння полягають у наступному: 1) насильницькі та інші дії винного не є самоціллю, а слугують засобом досягнення інших цілей; 2) обстановка страху виникає не сама по собі як наслідок вчиненого діяння або суспільного резонансу, а цілеспрямовано створюється винним з розрахунком на її сприяння у досягненні кінцевої мети як засіб спонукання до ухвалення або відмови від ухвалення якогось рішення в інтересах винного або інших осіб; 3) досягнення кінцевого результату здійснюється не за рахунок дій самої винної особи, а за рахунок дій тих осіб, на яких спрямовано залякувальний вплив; 4) насильницькі та інші злочинні дії можуть бути спрямовані проти одних осіб, а досягнення кінцевих цілей винного здійснюється за рахунок дій третіх осіб, але, можливо, і спрямованість дій, і досягнення кінцевого результату пов'язуватимуться у винного тією ж самою особою [47, с. 16; 49, с. 15].

Що стосується вимагання, то дії полягають у наступному.

По-перше, дії винного у вигляді погроз або створення відповідних загрозливих для прав та законних інтересів потерпілого обставин не є самоціллю, а слугують засобом досягнення інших цілей, а саме, отримання майна, права на майно або спеціальних предметів тощо.

По-друге, під час вимагання, винний цілеспрямовано викликає страх у потерпілого, розраховуючи на те, що це сприятиме досягненню його кінцевої мети. Застосовуючи погрози насильством, обмеженням прав, свобод або законних інтересів, пошкодженням чи знищенням майна, розголошенням відомостей злочинець намагається спонукати потерпілу особу до ухвалення рішення передати йому майно, право на майно, що йому належали чи перебували у його віданні, або вчинити будь-які дії майнового характеру на свою користь, або утриматись від повернення таких майнових благ.

По-третє, реалізації кінцевої мети у разі вимагання можна досягти лише за рахунок дій потерпілої особи, і саме для спонукання цієї особи винний застосовує погрозу або створює загрозливий стан для її прав чи законних інтересів [90, с. 19].

По-четверте, вимаганню властиво те, що погроза насильством, обмеженням прав, свобод або законних інтересів, пошкодженням чи знищенням майна, розголошенням відомостей пов'язуватиметься у винного з тією ж самою особою, але, можливо, що і спрямованість дій, і досягнення кінцевого результату можуть бути спрямовані проти одних осіб, а досягнення кінцевих цілей винного здійснюється за рахунок дій третіх осіб.

Загалом зазначений аналіз дозволяє дійти до висновку, що вимагання належить до злочинів з ознаками тероризування.

Як указує В.П. Ємельянов, злочини з ознаками тероризування за своєю конструкцією є не однаковими і розрізняються залежно від того, наскільки в конструкціях цих складів злочинів виражені ознаки тероризування. У зв'язку з цим він поділяє їх на наступні групи.

Перша група - це склади злочинів, у яких тероризування як властивість діяння виражається в обов'язкових ознаках складу, тобто воно передбачено безпосередньо у самому складі, і його відсутність у діянні означає і відсутність ознак цього складу злочину.

Друга група - це склади злочинів, у конструкції яких ознаки діяння з елементами тероризування виражено факультативно.

Третя група - це склади злочинів, що передбачають відповідальність за діяння, які в окремих випадках та за певних обставин можуть набувати характеру тероризування [47, с. 17-18].

Вимагання, передбачені у статтях 189, 262, 308, 312, 313, 354, 357, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368-3, ч. 4 ст. 368-4, 410 Кримінального кодексу України належать до першої групи, оскільки в цих злочинах тероризування як властивість діяння безпосередньо виражається у самому складі.

Водночас у літературі відзначається, що різновидом злочинів з ознаками тероризування є терористичні злочини, тобто криміналізована частина терористичних дій [47, с. 13-14; 49, с. 13]. У свою чергу, терористичні злочини відрізняються наступними ознаками: 1) вчинення або погроза вчиненням насильницьких суспільно небезпечних дій; 2) публічний характер виконання з претензією на широкий резонанс; 3) навмисне створення стану страху, напруженості на соціальному рівні, спрямоване на залякування населення або якоїсь його частини; 4) застосування насильства стосовно одних осіб або майна з метою спонукання до певної поведінки інших осіб [47, с. 8-13; 49, с. 10-12].

Таким чином, підсумовуючи викладене в межах підрозділу, можна дійти висновку, що вимагання як категорія кримінального права - це застосування з метою заволодіння в майбутньому чужим майном чи правом на майно фізичного насильства або знищення чи пошкодження майна, або погрози такими діями чи повідомленням небажаних для потерпілого відомостей іншим особам з цією метою. Проаналізувавши кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за вимагання, можна виділити три рівні вимагання - у вузькому, широкому та найбільш широкому розуміннях.

Вимагання у вузькому розумінні - це вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких інших дій майнового характеру з погрозою насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під

охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, вчинена з корисливих мотивів.

Вимагання у широкому розумінні - це вимога передачі чужого майна, у тому числі спеціальних видів майна, права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Вимагання у найбільш широкому розумінні - це вимога передачі чужого майна, у тому числі спеціальних видів майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, або їх одержанням внаслідок вчинення таких дій, а так само умисне створення умов, за яких особа вимушена виконати вимогу з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

1.2 Історія розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання

Формуванню кримінально-правових норм про вимагання, виробленню конкретних дефініцій та їх розміщенню в Особливій частині Кримінального кодексу України передував тривалий період розвитку правової думки, який відбився на історії становлення національної правової системи.

Слід зазначити, що найважливіша роль у формуванні норм про відповідальність за вимагання належить розвитку кримінально-правових норм про майнові злочини. Розвиток і вдосконалювання норм права про

кримінальну відповідальність за майнові злочини багато в чому визначили формування основних положень відповідальності за вимагання.

На нашу думку, у становленні і розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання можна виділити чотири етапи, а саме, перший етап можна визначити, як предмодерний, який охоплює період із середини X - до першої половини XIX століття, тобто в цей час відбувається формування відповідальності за вимагання. Другий етап історії розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання можна назвати модернізмом, який розпочався з першої половини XIX століття і тривав до 1917 року. Третій етап розвитку вважається радянським, який бере свій початок з 1917 року і тривав до 1991 року. Четвертий етап історії розвитку є неоліберальним, який розпочався у 1991 році, коли Україна була проголошена незалежною державою і триває дотепер.

Надалі вважаємо за необхідне надати ґрунтовну характеристику кожному з вищезазначених етапів.

Перший етап розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання - предмодерний, який тривав із середини X - до першої половини XIX століття.

До наших часів дійшли відомі пам'ятки законодавства, що існували на території України, а саме, Договори руських з греками князя Ігоря 945 рік, «Руська правда», Судебник Казимира IV 1468 рік; Судебник 1497 рік та 1550 рік; Литовські статuti 1529-1588 роки. Зазначені пам'ятки законодавства прямо не передбачали відповідальності за вимагання.

В історичних пам'ятках згадуються слова «красти», «украсти», «татьба», «воровство». Судебник 1550 року до «лихих» злочинів відносив окремі види татьби. Уперше у законодавстві спробу розмежувати два склади злочину - грабіж та розбій - можна знайти у статті 25 Судебника 1550 року. Стаття 58 уперше в історії вирізняла з «татьби» шахрайство.

Статут Великого князівства Литовського 1529 року у розділі 13 передбачав відповідальність за «воровство». Інший Статут Великого

князівства Литовського - Статут 1588 року передбачав складну систему злочинів, яка поділялась на шість головних видів. Як за майнові злочини передбачалась відповідальність за крадіжку, грабіж, розбій. Також була передбачена відповідальність за нахід. Нахід, або наїзд на шляхетський будинок, дворище, монастир тощо вчинювався озброєним натовпом, супроводжувався розграбуванням майна, нанесенням побоїв, поранень, вбивствами, зґвалтуванням жінок [120, с. 114].

Таким чином, для першого етапу розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання характерним є наявність законодавчих пам'яток, а саме, Договори руських з греками князя Ігоря 945 рік, Руська правда, Судебник Казимира IV 1468 рік, Судебник 1497 рік та 1550 рік, Литовські статuti 1529-1588 роки, які прямо не передбачали відповідальності за вимагання.

Другий етап розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання називається модернізм, який розпочався з першої половини XIX століття і тривав до 1917 року.

У першій половині XIX століття відповідальність за вимагання запроваджується в англійському, німецькому, угорському, італійському, норвезькому та французькому законодавстві. У законодавстві Російської імперії, що почало поширюватися на територію України, зокрема в «Уложенні про покарання кримінальні і виправні» 1845 року з подальшими редакціями 1857, 1866, 1885 років також з'являються норми, які прямо передбачають відповідальність за вимагання. Цей закон передбачав відповідальність за вимагання як за службовий злочин у статті 406, яка входила до Розділу V «Про хабарництво і проступки по службі державній і громадській» [112, с. 680]. В Уложенні 1885 року ця норма була відтворена у статті 377 [113, с. 493-494].

За статтею 406 Уложення 1845 року під вимаганням розумілось одержання по службі шляхом погроз та утисків різних матеріальних благ: прибутків, вигоди, подарунків, поборів, нарядів на роботу. Слід зазначити, що

стаття 2198 Уложення 1845 року встановлювала кримінальну відповідальність за примушування до давання майнових зобов'язань [112, с. 1000; 113, с. 1167-1168].

У законодавстві того часу вже було зроблено спробу диференціювати вимагання за предметом і способом. На тій частині території України, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, діяло «Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки» 1879 року. У цьому Уложенні поняття вимагання містилось у параграфі 350, який зазначав, що той, хто для того, щоб отримати собі чи іншому протизаконну майнову вигоду, силою чи погрозами примушує іншого до вчинення, до утримання чи допущення дії, той - якщо діяння не підлягатиме більш тяжкому покаранню - вчиняє проступок вимагання і підлягає покаранню тюрмою до трьох років [36, с. 437-438].

У параграфі 351 Уложення була передбачена відповідальність за вимагання, вчинене під погрозою розголошенням у друкованому творі наклепницьких або образливих тверджень [36, с. 437-438].

Параграф 353 передбачав відповідальність за вимагання за наступних обтяжуючих обставин: 1) вимагатель погрожує злодійським вбивством, тяжким тілесним пошкодженням, підпалом чи іншим тяжким пошкодженням майна; 2) у разі, коли вимагання вчиняється з допомогою видавання себе неправдиво за службову особу або за особу, що діє за розпорядженням уряду [36, с. 437-438].

Кримінальне Уложення від 1903 року містило відповідальність за вимагання в статті 590. Під вимаганням розумівся примус за допомогою тілесного ушкодження, насильства над особою чи карної погрози поступитися правом на майно чи вступити в іншу не вигідну угоду щодо майна. До обов'язкових ознак вимагання була введена мета - отримання собі чи іншій особі майнової вигоди [103, с. 875].

Таким чином, Кримінальне Уложення 1903 року виокремило вимагання як окремий насильницький майновий злочин з віднесенням до нього погрози та інших примусів до давання зобов'язань.

У Кримінальному Уложенні 1903 року вимагання хабара було самостійним злочинним діянням - кримінальної відповідальності підлягав «службовець», винний в отриманні хабара, що вимагався ним заради вчинення дії, що входить в коло його обов'язків по службі, або за вчинену ним таку дію», або дії, що були передбачені частиною 1 статті 657, поєднані із вчиненням злочинного діяння або службового проступку, передбаченого частиною 2 статті 657; частина 3 статті 657 передбачала покарання за «отримання службовцем хабара, що вимагався ним через утискання по службі або погрозу такими, заради вчинення дії, що входить в коло його обов'язків по службі, або за вчинену ним таку дію» [103, с. 1027].

У цілому Кримінальне Уложення 1903 року відрізнялося необхідним узагальненням, конкретністю та точністю в описуванні ознак злочинів, а також ретельно розроблено термінологією. Безумовно, що цей закон вплинув на подальший розвиток вітчизняного кримінального права, а окремі його положення залишаються актуальними і сьогодні.

Таким чином, проаналізувавши другий етап історії розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання, можна дійти висновку, що поняття вимагання було розроблено з кінця ХІХ до початку ХХ століття у російському та угорському законодавстві. Суттєвий вплив на формування та розвиток законодавства, а також науки кримінального права у цей період мало Кримінальне Уложення 1903 року, яке відрізнялося конкретністю та точністю в описуванні ознак злочинів. На цьому етапі вимагання визначалося як особливий вид заволодіння чужим майном і розглядалося як основний і кваліфікований склад злочину.

Третій етап розвитку законодавства - радянський, який бере свій початок з 1917 року і тривав до 1991 року.

До ухвалення та набуття чинності першими Радянськими Кримінальними кодексами відповідальність за різні злочини передбачалася головним чином декретами Ради Народних Комісарів та Постановами Всеросійського центрального виконавчого комітету. Причому ці документи не встановлювали прямої відповідальності за вимагання, а охоплювали низку майнових злочинів загальним поняттям «розкрадання» [90, с. 28].

Так, Декрет Всеросійського центрального виконавчого комітету і Ради Народних Комісарів від 01 червня 1921 року «Про заходи боротьби із розкраданнями з державних складів і посадовими злочинами, які сприяють розкраданням» відносив до розкрадання: 1) незаконне відпущення товарів особами, які працюють в органах постачання, розподілу, заготівлі та виробництва, а також співробітниками складів, баз та розподільників; 2) свідомо незаконне отримання товарів з державних складів, баз, млинів, зсипних пунктів для спекуляції; 3) розкрадання товарів на всіх видах транспорту [82].

Слід зазначити, що в той час, коли декрети і постанови радянської влади періоду 1917-1922 років, не вирізняли з «розкрадання» багатьох видів майнових злочинів, у тому числі й вимагання, перший законодавчий акт радянської держави, безпосередньо спрямований на боротьбу з хабарництвом - декрет Ради Народних Комісарів Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки від 8 травня 1918 року «Про хабарництво» - встановлював відповідальність за вимагання хабара [81].

З ухваленням першої Конституції України 1919 року, перший Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки, на відміну від декретів Ради Народних Комісарів та постанов Всеросійського центрального виконавчого комітету, розрізняв майнові злочини на види і встановлював відповідальність за крадіжку, грабіж, розбій, привласнення, шахрайство та вимагання майна.

Стаття 194 Кримінального кодексу Української Соціалістичної Радянської Республіки визначала вимагання як вимогу передачі будь-яких

майнових вигод чи права на майно або здійснення будь-яких дій під страхом вчинення насильства над особою, або знищення її майна [102]. До предмета цього злочину було віднесено майно взагалі - майнові вигоди, право на майно та матеріальні речі. Останні в диспозиції статті прямо не називалися, але, оскільки закон говорив про «здійснення будь-яких дій», за його змістом могло йтися і про вимогу передачі злочинцеві якої-небудь речі або грошей. Цей закон не вимагав, як і в складах інших злочинів проти власності, щоб предметом вимагання було чуже майно. Тому вимагання вважалося можливим і стосовно майна, що належало винному, але на яке мали ті або інші права інші особи. Спосіб дії в складі вимагання містив у собі вимогу, яка примушує до передачі майна. Засобами примусу було названо погрозу, вчиненням насильства над особою, знищенням майна.

Отже, перший радянський Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки містив досить узгоджений масив юридичних норм, спрямованих на захист майнових інтересів власника у нових для України соціально-економічних умовах.

У Кримінальному кодексі Української Соціалістичної Радянської Республіки 1927 року вимагання визначалось як вимога передачі будь-яких майнових вигод чи права на майно або здійснення будь-яких дій майнового характеру під страхом насильства над потерпілим, чи розголошення про нього ганебних відомостей, чи знищення його майна [101].

У Кримінальному кодексі Української Радянської Соціалістичної Республіки, ухваленому у 1960 році, зі мінами і доповненнями аж до 2001 року, було передбачено два види вимагань. Тобто, відповідальність за вимагання була передбачена у статті 86-2 Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки - вимагательство державного або колективного майна, й у статті 144 - вимагательство індивідуального майна.

Варто наголосити, що спочатку була передбачена кримінальна відповідальність тільки за вимагання індивідуального майна (стаття 144 Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки).

Ця стаття була сформульована так: «Вимагання - вимога передати індивідуальне майно громадян або право на майно або надання майнових вигод, поєднана з погрозою застосування насильства до потерпілого чи близьким їм особам, або пошкодження належного їм майна, або розголошу відомостей, що їх ганьблять» [61].

У 1989 році законодавець доповнює Кримінальний кодекс статтею 86-2 - вимагання державного або колективного майна, та одночасно змінює статтю 144. У цій редакції вимагання - це вимога передачі особистого майна громадян чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру під погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, розголошення відомостей, що ганьблять його або близьких йому осіб, пошкодження чи знищення їх майна. Кваліфікуючими ознаками з 1989 року визнавалося вчинення злочину «за попереднім зговором» групою осіб (частина 2 статті 144), заподіяння великої шкоди потерпілому (частина 3 статті 144). Цей злочин після внесених змін карався позбавленням волі строком до трьох років або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом у розмірі до чотирьохсот карбованців.

Цим законодавець розширив коло охоронюваних відносин змінюючи «надання майнових вигод» на «вчинення будь-яких дій майнового характеру», а також був добавлений новий термін - «пошкодження майна».

Отже, дослідивши третій етап історії розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання, можна дійти висновку, що Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 року передбачав спочатку кримінальну відповідальність за вимагання індивідуального майна, а з 1989 року і за вимагання державного чи колективного майна. При цьому у початковій редакції стаття 144 Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 року не містила кваліфікуючих ознак, покарання передбачалося у виді позбавлення волі строком до трьох років, або виправними роботами строком до одного року, а вже з 1989 року стаття була доповнена кваліфікуючими

ознаками. Внесені доповнення до статей, які передбачали відповідальність за вимагання були пов'язані зі змінами суспільних відносин в країні та розповсюдження цього виду злочину.

Четвертий етап розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за вимагання - неоліберальний, який розпочався з 1991 року і триває дотепер.

У 1992 році в статтях 86-2 та 144 Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки були замінені терміни «громадське майно» та «особисте майно» на «колективне майно» та «індивідуальне майно». Після внесених змін, стаття 144 Кримінального кодексу визначала вимагательство індивідуального майна як вимогу передачі індивідуального майна громадян чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру під загрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, розголошення відомостей, що ганьблять його або близьких йому осіб, пошкодження чи знищення їх майна [44, с. 146].

Стаття 86-2 Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки визначала вимагательство державного або колективного майна як вимогу передачі державного або колективного майна чи права на майно під загрозою насильства над особою, у віданні або під охороною якої перебуває це майно, насильства над близькими її особами, розголошення відомостей, що ганьблять її або близьких їй осіб, пошкодження або знищення їх особистого чи державного або колективного майна, що перебуває в їх віданні чи під охороною.

Разом з тим, законодавче визначення поняття «вимагательство», наведене у статтях 86-2 та 144 Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки, здавалося недосконалим. Перш за все, у статтях 86-2 та 144 Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки спосіб вчинення вимагання обмежувався тільки погрозою насильством, розголошенням ганебних відомостей, пошкодженням чи знищенням майна, всі інші способи погрози вимагання не передбачало. По-

друге, диспозиції цих норм передбачали розголошення тільки відомостей, «що ганьблять», а не будь-яких, тим самим обмежуючи спосіб вимагання. По-третє, однією з погроз у разі «вимагательства» виступає погроза пошкодженням чи знищенням «державного або колективного майна» та «їх особистого», тобто індивідуального майна. На відміну від цього, у частині 1 статті 144 Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки однією з погроз вважається погроза «пошкодження чи знищення їх майна», тобто погроза пошкодженням або знищенням тільки індивідуального майна. Саме тому в науці кримінального права неодноразово вказувалося на недоліки формулювання «вимагательства» та пропонувалися нові варіанти тлумачення цього поняття [47, с. 17].

Важливо наголосити, що зазначені недоліки були усунені у 2001 році, коли був ухвалений чинний Кримінальний кодекс України. На відміну від попереднього закону про кримінальну відповідальність за вимагання, Кримінальний кодекс 2001 року об'єднав відповідальність за вимагання незалежно від форм власності в одній базовій статті 189, зробивши окремі різновиди вимагання, за які встановлюється відповідальність у статтях 262, 308, 312, 313, 354, 357, 368, 368-3, 368-4, 410 Кримінального кодексу України, спеціальними видами вимагання.

Стаття 189 чинного Кримінального кодексу України визначає вимагання як вимогу передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (вимагання) [2].

Таким чином, з ухваленням Кримінального кодексу України у 2001 році, склад злочину, передбачений статтею 189 у порівнянні зі статтями 86-2 та 144 1960 року, з одного боку, значно розширив положення про характер погроз за

рахунок заміни формулювання «розголошення відомостей, що ганьблять» формулюванням «розголошення відомостей, які бажають зберегти в таємниці» та доповнення погрозою «обмеження прав, свобод або законних інтересів», з іншого боку, значно звузив коло осіб, інтереси яких захищаються законом від вимагання за рахунок заміни «близьких» потерпілому осіб на поняття «близькі родичі».

Отже, четвертий етап розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за вимагання характеризується тим, що на початку відповідальність за вимагання встановлювалася не тільки у випадках застосування погроз щодо потерпілої особи, але й у разі застосування передбачених законом погроз також щодо близьких їй осіб, тобто вимаганням погроза могла стосуватись як самого потерпілого, так і близьких йому осіб, до кола яких включали близьких родичів. З ухваленням Кримінального кодексу України у 2001 році, склад злочину, передбачений статтею 189 у порівнянні зі статтями 86-2 та 144 1960 року, з одного боку, значно розширив положення про характер погроз, з іншого боку, значно звузив коло осіб, інтереси яких захищаються законом від вимагання.

Таким чином, в межах даного підрозділу можна дійти висновку, що розвиток законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання пройшов чотири етапи, а саме, перший етап можна визначити, як предмодерний, який охоплює період із середини X - до першої половини XIX століття. На цьому етапі поняття вимагання уточнювалося та розглядалося як окремий вид насильницького майнового злочину. Вимагання вперше було розглянуто як один із видів майнових злочинів.

Другий етап історії розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання можна назвати модернізмом, який розпочався з першої половини XIX століття і тривав до 1917 року. Вимагання розглядалося як особливий вид заволодіння чужим майном і містив основний та кваліфікований склад злочину.

Третій етап розвитку вважається радянським, який бере свій початок з 1917 року і тривав до 1991 року. КК УРСР 1960 року передбачав спочатку кримінальну відповідальність за вимагательство індивідуального майна у ст.144 КК, а з 1989 року і за вимагательство державного чи колективного майна (ст. 86-2 КК). Вимагательство у статті 144 КК УРСР 1960 року визнавалося вимогою передачі особистого майна громадян або права на майно, або надання майнових вигод, поєднане з погрозою застосування насильства над потерпілим або його близькими особами, або знищення належного їм майна, або розголошення відомостей, що їх ганьблять. Кваліфікуючими ознаками з 1989 року визнавалося вчинення злочину «за попереднім зговором» групою осіб (ч. 2 ст. 144), заподіяння великої шкоди потерпілому (ч. 3 ст. 144). Цей злочин після внесених змін карався позбавленням волі строком до трьох років або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом у розмірі до чотирьохсот карбованців. Стаття 86 КК УРСР 1960 року «Вимагательство державного або колективного майна»: «Вимога передачі державного або колективного майна чи права на майно під погрозою насильства над особою, у віданні або під охороною якої перебуває це майно, насильства над близькими їй особами, розголошення відомостей, ганьблять її або близьких їй осіб, пошкодження або знищення їх особистого або державного або колективного майна, що перебуває в їх віданні чи під охороною (вимагательство). Кваліфікуючими ознаками за статті 86 КК УРСР визнавалося вчинення злочину повторно чи за попереднім зговором групою осіб або під погрозою вбивства чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна (ч. 2 ст. 86); вчинене організованою групою, або особливо небезпечним рецидивістом, або поєднане з насильством, що є небезпечним для життя і здоров'я, або таке, що завдало великої шкоди чи спричинило інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 86).

Четвертий етап історії розвитку є неоліберальним, який розпочався у 1991 році, коли Україна була проголошена незалежною державою і триває

дотепер. Кримінальний кодекс 2001 року об'єднав відповідальність за вимагання незалежно від форм власності в одній базовій статті 189, зробивши окремі різновиди вимагання, за які встановлюється відповідальність у статтях 262, 308, 312, 313, 354, 357, 368, 368-3, 368-4, 410 Кримінального кодексу України, спеціальними видами вимагання. Наразі у чинному Кримінальному кодексі вимагання визначається як вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (вимагання).

1.3 Вимагання за кримінальним законодавством деяких зарубіжних країн

Цінність компаративістичного підходу у кримінальному праві полягає в тому, щоб виявити різного роду нюанси в законодавчому регулюванні кримінально-правових відносин, специфіку тих або інших юридичних категорій, своєрідність правових дефініцій, порівняти зміст, викладений законодавцями різних держав у певний термін. Компаративістичний підхід надає можливість краще пізнавати національне право і вдосконалювати його.

Для порівняння вважаємо дослідити законодавство деяких зарубіжних країн.

Цікавим щодо встановлення відповідальності за вимагання є положення кримінальних кодексів держав дальнього зарубіжжя.

Кримінальне законодавство Данії передбачає відповідальність за вимагання у главі 28 «Стяжательські злочини». Так, у параграфі 281 Кримінального кодексу Данії зазначено - «Будь-яка особа, яка: 1) з метою отримання для себе чи для інших осіб незаконної вигоди погрожує будь-якій

особі насильством, значним пошкодженням товарів або позбавленням волі, тим, що висуне неправдиве обвинувачення у вчиненні караного діяння або у негідній поведінці, розкриттям питань, що стосуються його приватного життя, або яка 2) погрожує будь-якій іншій особі тим, що висуне неправдиве обвинувачення у вчиненні караного діяння або у негідній поведінці з метою отримання для себе чи інших осіб вигоди, яка не була підтверджена діянням, що було причиною погрози.

Також вважаємо зазначити, що в параграфі 288 Кримінального кодексу Данії встановлюється кримінальна відповідальність за грабіж [104].

При порівнянні параграфу 281 Кримінального кодексу Данії з положеннями вітчизняного кримінального законодавства слід зазначити, що вони мають як подібні риси, так і розбіжності. Викладення тексту статті є більш казуїстичним у датському Кримінальному кодексі, через що норма, більш проста за структурою, сприймається важко. До ознак вимагання, встановлених у параграфі 281 Кримінального кодексу Данії, слід віднести такі: 1) діяння - погроза насильством, позбавленням волі, значним пошкодженням товарів, звинуваченням у злочині, розголошенням відомостей приватного життя; 2) мета злочину - одержання незаконної вигоди.

У Кримінальному законодавстві Швеції відповідальність за вимагання встановлюється у статті 4 (в Кримінальному кодексі Швеції статті не мають назв). Ця стаття розташована у Розділі 9 «Про шахрайство та інше нечесне заволодіння». Зміст цієї статті є наступним: «Особа, яка шляхом незаконного примушування примушує кого-небудь виконати чи не виконати будь-які дії, які будуть вигідними для особи, що вчинила злочин, та завдадуть шкоду примушуваній особі або для тому, кого вона представляє, має бути засуджена за вимагання, якщо тільки злочин не є грабіжом або тяжким грабіжом, до ув'язнення на строк не більше двох років, або якщо цей злочин є малозначущим, то до штрафу.

Якщо злочин є тяжким, то ув'язнення призначається на строк не менше, ніж шість місяців, і не більше, ніж шість років [105].

Порівняння тексту цієї статті Кримінального кодексу Швеції із статтею 189 Кримінального кодексу України дозволяє зробити певні зауваження. Шведський законодавець не виокремлює в структурі статті диспозицію та санкцію, що є певним недоліком. Увага законодавця, головним чином, була приділена питанню визначення покарання особі, яка вчиняє вимагання, ніж визначенню ознак самого діяння. Під діянням шведський законодавець пропонує розуміти схилення до вчинення дій чи бездіяльності. Наслідки бачаться як заподіяння збитків потерпілій особі та одержання вигоди злочинцем чи третьою особою. Спосіб вчинення злочину - протизаконне насильство. Неможливо зробити остаточно висновок, до яких злочинів слід відносити цей склад - до формальних чи до матеріальних. Додатково у Кримінальному кодексі Швеції вказується, що мають бути відсутні ознаки грабежу.

Кримінальне законодавство Польщі також містить статтю, якою передбачається відповідальність за вимагання - стаття 282 Кримінального кодексу Польщі. Ця стаття розміщена у Розділі XXXV Кримінального кодексу Польщі - «Хто з метою отримання майнової вигоди насильством, погрозою посягання на життя чи здоров'я або насильницького посягання на майно примушує іншу особу розпорядитися власним або чужим майном або припинити господарську діяльність, підлягає покаранню [106]. Польський законодавець визначає суспільно небезпечне діяння як примус до розпорядження майном чи припинення господарської діяльності. Спосіб вчинення вбачається як насильство, погроза насильством чи посяганням на майно. Специфічною рисою польської норми є встановлення як обов'язкової ознаки «мети злочину» - «з метою одержання майнової вигоди».

Стаття 312-1 КК Франції визначає вимагання як «... отримання шляхом насильства, погрози застосування насильства чи примусу домогтися або підпису, зобов'язання або відмови від зобов'язання, або секретної інформації, або матеріальних цінностей або іншого майна» [107]. Як видно зі змісту диспозиції цієї кримінально-правової норми, законодавець формулює кілька

основних ознак, що характеризують склад вимагання. По-перше, він докладно описує предмети посягання і детально характеризує ознаки об'єктивної сторони складу злочину: а) конкретні, що представляють майнові вигоди документи, підпис на яких повинен вчинити потерпілий; б) вигідні для винного зобов'язання, які повинен прийняти на себе потерпілий; в) майнові права, від яких відмовляється потерпілий на користь винного; г) таємниці економічного характеру; д) конкретні цінності, майно, грошові кошти. При порівнянні змісту даної норми з відповідними нормами КК інших зарубіжних країн чітко видно їх схожість. Так, наприклад, аналогічний підхід законодавця до формування складу вимагання можна спостерігати в ч. 1 ст. 317 КК Голландії, яка встановлює: «Особа, яка з метою отримання незаконних доходів для себе або кого-небудь іншого, змушує особу шляхом насильства чи погрозою насильством віддати будь-яку власність, яка належить в цілому або в частині цій особі або третій особі, або прийняти на себе борг, або відмовитися від претензій, або зробити доступними дані, що мають грошову вартість в комерції, винне в здирстві і підлягає терміну тюремного ув'язнення не більше дев'яти років або штрафу п'ятої категорії». Таким же чином сформульовані об'єктивні і суб'єктивні ознаки складу вимагання в ст. 196 КК Сан-Марино, ст. 156 КК Швейцарії.

Слід вказати, що в японському кримінальному законодавстві також присутня стаття, за допомогою якої встановлюється кримінальна відповідальність за вимагання. Зокрема, зміст статті 249 Кримінального кодексу є наступним: «Той, хто шляхом вимагання спонукав іншу особу до передачі майна, карається позбавленням волі з примусовою фізичною працею на строк до десяти років [108].

Що стосується кримінального законодавства інших держав, то термін «близькі родичі» має місце лише в статті 182 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки та статті 181 Кримінального кодексу Грузії. У Кримінальних кодексах інших пострадянських держав у складах вимагання використовуються ширші за змістом терміни. Так, термін «близькі»

використовується в статті 208 Кримінального кодексу Білорусь, статті 182 Кримінального кодексу Республіки Вірменія, статті 181 Кримінального кодексу Казахстан, статті 170 Кримінального кодексу Киргизької Республіки, статті 183 Кримінального кодексу Латвійської Республіки, статті 189 Кримінального кодексу Республіки Молдова. Водночас у статті 142 Кримінального кодексу Естонської Республіки і статті 181 Кримінального кодексу Литовської Республіки у складах вимагання використовується ще більш широкий термін - «інші особи» [90, с. 42].

При цьому в усіх складах вимагання передбачається приблизно однаковий блок основних погроз під час вимагання, а саме: 1) погроза насильством; 2) погроза знищенням або пошкодженням майна; 3) погроза розголошенням певних відомостей.

Зокрема, така ознака як погроза насильством передбачається в усіх кодексах однаковим чином, а погроза знищенням або пошкодженням майна передбачається також практично так само, за винятком того, що в статті 182 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки і статті 183 Кримінального кодексу Латвійської Республіки міститься лише один термін - «знищення майна».

Крім того, в деяких кодексах окремо передбачаються ознаки інших видів погроз. Так, у статті 142 Кримінального кодексу Естонської Республіки йдеться про погрозу «обмеженням волі» [109], в статті 189 Кримінального кодексу Республіки Молдова - про погрозу «викраденням власника, володільця або користувача чи їх рідних та близьких» [110], у статті 181 Кримінального кодексу Литовської Республіки - про застосування «іншого психічного насильства» [111]. Аналогом цих положень в українському законодавстві є передбачені в статті 189 Кримінального кодексу України ознаки погроз «обмеженням прав, свобод або законних інтересів» [2].

Отже, проаналізувавши кримінальне законодавство зарубіжних країн можна прийти до висновку, що найближчим за змістом до українського розуміння норми про вимагання є склади, закріплені в кримінальних кодексах

таких країн, як Естонія, Молдова, Литовська Республіка. У порівнянні зі складами вимагання, що містяться в кодексах інших держав, склад вимагання, передбачений статтю 189 Кримінального кодексу України, в частині встановлення ознак погроз можна віднести до найбільш повних і досконалих.

Проведений нами аналіз наукових досліджень та законодавчих приписів про вимагання як в Україні, так і за кордоном повинен сприяти вдосконаленню та європейській адаптації українського законодавства з цього приводу, подоланню труднощів, що виникають при кваліфікації вимагання.

РОЗДІЛ 2

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ОБ'ЄКТИВНИХ ТА СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ВИМАГАННЯ

2.1 Об'єктивні ознаки вимагання

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України підставою настання кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину. У складі злочину одночасно відображаються як типова модель злочинного вчинку, так і фактично вчинений злочин. Зміст складу злочину вимагання утворюють наступні обов'язкові елементи: 1) об'єкт злочину; 2) предмет злочину; 3) об'єктивна сторона злочину; 4) суб'єкт злочину; 5) суб'єктивна сторона злочину.

Надалі вважаємо більш детально розкрити об'єктивні ознаки вимагання.

Частина 1 статті 11 Кримінального кодексу України визначає злочин як суспільно небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Будь-яке діяння має своє зовнішнє вираження, що певним чином впливає на зовнішній світ. Специфіка злочинного діяння полягає у тому, що воно, маючи своє зовнішнє вираження та певним чином впливаючи на зовнішній світ, спричиняє шкоду об'єктам кримінально-правової охорони. Головним критерієм, що впливає на ознаки об'єкта вимагання, є розміщення конкретного складу вимагання в тому чи іншому розділі Особливої частини КК України. Зокрема, ст. 189 КК міститься у розділі VI «Злочини проти власності», ст. 262 КК - у розділі IX «Злочини проти громадської безпеки», статті 308, 312, 313 КК - у розділі XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення», статті 354 і 357 КК України - у розділі XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів», ч. 3 статті 368, ч. 4 статті 368-3, ч. 4 статті 368-4 КК - у розділі VII «Злочини у

сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», ст. 410 КК - у розділі XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)».

Це свідчить про те, що вимагання як злочин, який вчинюється в реальній дійсності, є багатооб'єктним, і залежно від того, якому об'єкту надається вирішального значення, законодавець визнає його основним і, виходячи з цього, визначає родову належність відповідного складу злочину. Разом з тим, усі вони охоплюються поняттям «вимагання у найбільш широкому розумінні», і поряд з індивідуальними особливостями їм властиві загальні об'єктивні ознаки у вигляді об'єкта та предмета посягання.

Між тим, вирішення питання про об'єкт злочину за конкретною нормою базується на визначенні самого поняття об'єкта злочину, з приводу чого в сучасній науці кримінального права немає єдності.

Донині в науці кримінального права ще триває дискусія щодо сутності об'єкта злочину. Існує дві основні діаметрально протилежні концепції стосовно об'єкта злочину, а саме: концепція, відповідно до якої об'єктом усіх злочинів є сукупність суспільних відносин, і концепція, яка заперечує першу, стверджуючи, що суспільні відносини, які за своєю суттю є абстрактною категорією, не можуть виступати як реальні об'єкти конкретних злочинів.

Концепція, відповідно до якої об'єктом злочинів є сукупність суспільних відносин, була запропонована та підтримана у працях Б.С.Нікіфорова [80], А.А.Піонтковського [86], Є.А.Фролова [117], В.Я.Тація [94] та В.К.Глістіна [35]. Протягом тривалого часу ця позиція підтримувалася переважною більшістю дослідників, що займалися дослідженням проблем об'єкта злочину.

Прибічники іншої концепції, будучи одностайними в тому, що суспільні відносини не можуть бути об'єктом злочинів, розбігаються у погляді на те, що ж саме є об'єктом злочину. Так, визнання як об'єкта злочину не суспільних відносин, а охоронюваних законом благ і цінностей, проти яких спрямоване злочинне діяння та яким воно завдає або може завдати шкоду, мають місце у підручниках із Загальної частини кримінального права, підготовлених

київськими вченими [18, с. 123-132], а також у низці видань учених Національного університету внутрішніх справ МВС України [59, с. 71; 119, с.40-41].

Водночас А.Н.Трайнін під об'єктом злочину розумів матеріальні та нематеріальні цінності [99, с. 123], а Б.С.Нікіфоров - суспільні інтереси [80, с.4].

Н.Ф.Кузнецова та І.М. Тяжкова вважають, що об'єктом злочину виступають «соціально значущі цінності, охоронювані кримінальним законом, інтереси, блага, на які посягає особа, котра скоїла злочин, і яким у результаті вчиненого злочинного діяння заподіюється або може бути заподіяна значна шкода» [65, с. 202].

В.М.Трубніков вважає, що об'єктом злочину є «сукупність суспільних відносин, які складають соціальну особлонку особи, що володіє різним рівнем абстракції, вона має об'єктивний характер, існує поза нашою свідомістю: чим далі вона знаходиться від загального об'єкта злочину, тим в більшому ступені вона вимальовується, більш чітко виявляється, контури сукупності цих відносин стають більш рельєфними» [100, с. 87].

На особливу увагу заслуговує позиція В.П.Ємельянова, який вказує, що вчиняючи злочин, винна особа безпосередньо посягає на ті або інші різновиди, аспекти, прояви життєдіяльності людини, колективів, суспільства, на їх безпеку, умови існування та функціонування, тобто на охоронювані кримінальним законом окремі різновиди (сфери), прояви життєдіяльності людей, які й виступають як безпосередні об'єкти злочинів як реальних явищ дійсності [46, с. 225].

Незважаючи на різноманітність розумінь сутності об'єкту злочину, в науці кримінального права не викликає суперечок той факт, що об'єктом злочину є те, на що посягає винна особа і чому внаслідок посягання заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння шкоди. Саме так і зазначає В.П.Ємельянов: «Безумовно, всі згодін, що об'єкт злочину - це те, на

що посягає злочинне діяння, чому воно спричиняє або може спричинити шкоду» [45, с. 7-11].

Розглядаючи додатковий об'єкт вимагання, дослідники зазначають, що вимагання (стаття 189 КК України) має своїм безпосереднім додатковим об'єктом безпеку життя, здоров'я, честь, гідність, особисту недоторканість потерпілих [98, с. 335]. Також М.І. Мельник зазначає, що додатковими обов'язковими об'єктами виступають психічна та фізична недоторканість особи, її особиста свобода, здоров'я. Додатковими факультативними об'єктами злочину можуть бути честь, гідність, право на таємницю приватного життя та інші права громадян [73, с. 573].

Злочин, передбачений статтею 262 КК України, розташований у розділі ІХ «Злочини проти громадської безпеки». Категорія «громадська безпека» визначається в науковій літературі по-різному. Так, М.С.Грінберг вважає, що громадська безпека як вид суспільних відносин «являє собою систему соціальної взаємодії людей, що забезпечує утримання технічних систем в упорядкованому, безпечному стані [37, с. 35].

П.С.Матишевський, характеризуючи громадську безпеку як об'єкт злочинів, дає таке її визначення: «Громадська безпека передбачає введення певної системи заходів і створення необхідних умов, що забезпечують спокійне і безперешкодне функціонування державних і громадських підприємств, закладів і організацій, а також спокій громадян» [70, с. 8].

Розглядаючи громадську безпеку як різновид безпеки, В.П.Тихий зазначає, що як у побутовому, так і в науковому розумінні безпека оцінюється як певний факт, як щось цінне і досяжне, створюване людьми, як певна цінна характеристика предмета. Інакше кажучи, безпека є певною потребою і благом, громадська безпека виступає як загальне благо, безпека для всіх, загальна цінність, що відповідає інтересам суспільства й усіх громадян. Разом з тим, В.П. Тихий розглядає громадську безпеку як систему суспільних відносин, що забезпечують відвернення й усунення загальної небезпеки насильницького завдання шкоди правоохоронюваним інтересам взагалі.

Також вищезазначений вчений переконаний, що відносини, які складають зміст громадської безпеки характеризуються такими існуючими ознаками: забезпечують безпеку не тільки невизначеного кола осіб, але й невичерпного кола правоохоронюваних інтересів: однаковою мірою гарантують безпеку інших суспільних відносин, створюючи навколо них своєрідну захисну оболонку, запобігаючи загрозі завданням їм насильницької шкоди [97, с. 25].

Таким чином, громадську безпеку як об'єкт злочину розглядають як суспільні відносини, що забезпечують відвернення й усунення загальної небезпеки, або систему соціальної взаємодії людей, що забезпечує утримання технічних систем в упорядкованому, безпечному стані; як певну цінність, як благо і потребу, як захищеність суспільства від різних небезпек, як діяльність із запобігання небезпек; як систему заходів і створення необхідних умов, що забезпечують спокійне і безперешкодне функціонування державних і громадських підприємств, закладів та організацій, а також спокій громадян.

Щодо безпосереднього об'єкту злочину, передбаченого статтею 262 Кримінального кодексу України, то в цілому в науці кримінального права домінує точка зору, що об'єктом виступає громадська безпека у сфері обігу (або пов'язана з обігом) вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів [124, с. 693; 119, с. 179]. Хоча існує погляд, що таким об'єктом виступає громадська безпека в частині убезпечення від неконтрольованого доступу до вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів [71, с. 688].

Злочини, передбачені статтями 308, 312, 313 Кримінального кодексу України, входять до розділу XIII Кримінального кодексу України «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення». У науці кримінального права щодо об'єкту цих злочинів простежуються різні погляди. Одні науковці вважають об'єктом цих злочинів обіг цих предметів. Так, А.А.Музика, розглядаючи склад злочину, передбаченого статтею 308 Кримінального кодексу, безпосереднім об'єктом цього злочину вказує

«встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів» [75, с. 107].

Є.В. Фесенко, об'єднуючи ці злочини у групу «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», відносить злочин, передбачений статтею 308 Кримінального кодексу України, до злочинів, що посягають на встановлений порядок поводження із засобами та речовинами, що можуть викликати наркоманію [116, с. 41, 78]; злочин, передбачений статтею 312 Кримінального кодексу, - до злочинів, що посягають на встановлений порядок поводження із предметами, які можуть бути сировиною або технологічними компонентами для виготовлення (виробництва) наркотичних засобів [116, с. 88, 93]; злочин, передбачений статтею 313 Кримінального кодексу України, - до злочинів, що посягають на встановлений порядок, спрямований на локалізацію шляхів поширення наркоманії, а об'єктом цього злочину Є.В.Фесенко визначає порядок поводження з обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, встановлений з метою локалізації шляхів поширення наркоманії [116, с. 95].

Розглядаючи об'єкт злочинів, що передбачаються статтями 308 і 313 Кримінального кодексу України, І.Г.Поплавський вказує на встановлений порядок виробництва та виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів [93, с. 492, 496].

Інші вважають, що ці злочини посягають на здоров'я населення, яке охороняється шляхом забезпечення встановленого порядку обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [38, с. 255].

Злочин, передбачений статтею 354 Кримінального кодексу України, має своїм об'єктом злочину авторитет державних установ, підприємств та організацій [71, с. 881] або нормальне функціонування та авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування [83, с. 145]. Злочин, передбачений статтею 357 Кримінального кодексу України, - встановлений

законодавством порядок обігу і використання офіційних та деяких приватних документів, який забезпечує нормальну діяльність підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також права і законні інтереси громадян, порядок документального посвідчення фактів, які мають юридичне значення [71, с. 890].

Злочини, передбачені ч. 3 статті 368, ч. 4 статті 368-3, ч. 4 статті 368-4 Кримінального кодексу України, входять до розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Об'єктом злочинів у сфері службової діяльності є встановлений нормами права порядок здійснення службовими особами та особами, які надають публічні послуги, своїх повноважень.

Варто зазначити, що безпосередніми об'єктами злочинів, передбачених ч. 3 статті 368, ч. 4 статті 368-3, ч. 4 статті 368-4 є конкретні аспекти встановленого порядку здійснення своїх повноважень відповідними спеціальними суб'єктами. Це можуть бути такі конкретні аспекти як – виконання повноважень лише в інтересах служби, обов'язок службової особи здійснювати свої повноваження лише у межах своїх повноважень, обов'язок добросовісно виконувати свої повноваження тощо [41, с. 82-84].

Таким чином, публічні службові особи наділені владними публічно-правовими повноваженнями, а особливістю об'єкта при вчиненні ними злочинів по службі є те, що його становлять правовідносини, в яких реалізується державна чи муніципальна влада. Зазначене характеризує суттєву особливість об'єкту цієї підгрупи злочинів, підтверджує їх підвищену (порівняно з іншими службовими злочинами) суспільну небезпеку та проектується на ознаки їх спеціального суб'єкта.

Злочин, передбачений статтею 410 Кримінального кодексу України входить до розділу XIX Кримінального кодексу України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)». У літературі об'єктом цього злочину вказують установлений порядок здійснення права власності щодо військового майна. Додатковим факультативним

об'єктом у різних формах цього злочину можуть бути життя і здоров'я, воля, честь і гідність людини [92, с. 144] або встановлений порядок зберігання військового майна, що зобов'язує військовослужбовців зберігати зброю, бойові припаси, засоби пересування, бойову і спеціальну техніку та інше військове майно [93, с. 630].

Отже, вищевикладене дає підстави дійти висновку, що характер суспільної небезпечності вимогань визначається значною мірою об'єктом злочину, яким можуть виступати власність, громадська безпека, порядок функціонування органів влади та підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, порядок обігу і використання офіційних та деяких приватних документів, який забезпечує нормальну діяльність підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, а також права і законні інтереси громадян, порядок документального посвідчення фактів, які мають юридичне значення, встановлений порядок здійснення права власності щодо військового майна.

З'ясувавши об'єкт вимагання, надалі вважаємо за необхідне дослідити та розкрити об'єктивну сторону.

Свій зовнішній прояв будь-яке злочинне діяння знаходить в об'єктивній стороні, де закріплюються основні ознаки злочинного діяння, в яких воно втілюється у зовнішньому світі. Кількість цих ознак залежить від властивостей об'єкта і суспільної небезпеки посягання, правильної оцінки законодавцем об'єктивної сторони злочину.

У теорії кримінального права прийнято розглядати об'єктивну сторону злочину як зовнішній акт злочинного діяння (дії або бездіяльності), вчиненого у певний спосіб, у конкретних умовах місця, часу й обстановки, іноді із застосуванням знарядь або інших засобів, що призвело в матеріальних складах до шкідливих наслідків [89, с. 335], зовнішній акт злочинного діяння, що відбувається в певних умовах місця, часу й обстановки [26, с. 228]. Є також і складніші визначення об'єктивної сторони злочину. Так, на думку В.Н.Кудрявцева, об'єктивна сторона злочину є процесом суспільно

небезпечного і протиправного посягання на інтереси, які охороняються законом, що розглядається з його зовнішньої сторони, з погляду послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються із злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта і закінчуються настанням злочинного результату [64, с. 9].

Крім того, в науці кримінального права виокремлюють об'єктивну сторону складу злочину як сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання [30, с. 71]. Але об'єктивну сторону складу злочину, а особливо її ознаки з погляду віднесення їх до обов'язкових чи факультативних, характеризують не однаково. Так, М.І. Ковальов вважає, що об'єктивна сторона складу злочину визначається в статті як сукупність юридично значущих ознак, що характеризують зовнішню сторону злочинного діяння. До неї належать обов'язкові ознаки: суспільно небезпечне діяння (дія, бездіяльність), його результат, причинний зв'язок між ними, а так само факультативні ознаки: обстановка, час, місце й спосіб вчинення злочину [53, с.155]. Але має місце також інша точка зору, згідно з якою до обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину належить діяння у формі дії або бездіяльності, а до факультативних - суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діями та суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення злочину [74, с. 163].

Аналізуючи диспозиції кримінально-правових норм, передбачених статтями 189, 308, 312, 354, 357, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368-3, ч. 4 ст. 368-4 і 410 Кримінального кодексу України, слід зазначити, що описання суспільно небезпечного діяння в цих злочинах сконструйовано законодавцем по різному. Так, диспозиція статті 189 Кримінального кодексу України розкриває суспільно небезпечне діяння (вимагання) за допомогою багатьох ознак. Диспозиції статті 262, 308, 312, 313, 354, 357, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368-3, ч. 4 ст.368-4 і 410 Кримінального кодексу України взагалі вказують на низку альтернативних діянь, у тому числі вимагання, без розкриття їх ознак.

Відповідно до статті 189 Кримінального кодексу України вимагання - це вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

У деяких наукових працях, присвячених коментуванню статті 189 Кримінального кодексу України, традиційно вказується, що його об'єктивна сторона характеризується двома взаємопов'язаними діями, які можуть вчинятися у різні способи: 1) шляхом висунення майнової вимоги; 2) з погрозою застосуванням насильства, зниженням або пошкодженням майна, заподіянням іншої шкоди [71, с. 470], або: 1) у вигляді вимоги про передачу чужого майна, права на майно або вчинення дії майнового характеру та 2) з погрозою нанесенням потерпілому певної шкоди - застосувати до нього чи його близьких родичів насильство, знищити їх майно або розголосити небажані відомості [38, с. 107].

Слід погодитись, зі структурою об'єктивної сторони вимагання, запропонованою Л.М.Кривоченко, яка вважає, що діяння виражається в активній поведінці та може проявлятися в незаконній вимозі: а) майна; б) права на майно; в) вчинення будь-яких дій майнового характеру, на який винний не має права.

Спосіб - це погроза заподіянням шкоди потерпілому або його близьким родичам, зміст якої може бути різним. Це не тільки погроза насильством, хоча вона зустрічається найчастіше, а й обмеженням прав, свобод або законних інтересів вказаних осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (наприклад, розголосити дані про усиновлення потерпілим дитини,

про наявність захворювання, про інтимне життя, про злочинну діяльність тощо) [24, с. 145].

Таким чином, слід визначити, що до обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу вимагання належать такі ознаки, як суспільно небезпечне діяння та спосіб вчинення злочину.

Вважаємо за необхідне розглянути суспільно небезпечне діяння як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони вимагання.

Традиційно термін «діяння» у науці та на практиці вживається у подвійному значенні: 1) у статті 11 Кримінального кодексу України за допомогою цього терміна визначається поняття злочину, що охоплює всі ознаки, властиві злочину, тобто застосовується як синонім терміна «злочин»; 2) термін «діяння» застосовується лише для характеристики однієї з ознак об'єктивної сторони, тобто дії чи бездіяльності.

Поняття «діяння» визначається наступною сукупністю ознак: діяння повинне бути суспільно небезпечним, протиправним, конкретним, свідомим та вольовим актом поведінки людини.

Кожне злочинне діяння є об'єктивно суспільно небезпечним, оскільки воно заподіює істотну шкоду. Діяння завжди являє собою конкретний акт поведінки людини, що відбувається у певній обстановці, місці та часі й завжди проявляється в конкретній дії чи бездіяльності. Діяння - це свідомий акт поведінки людини, який завжди є наслідком пізнавальної діяльності, відображенням у свідомості людини об'єктивного світу. Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони складу злочину має бути вольовим, тобто проявом волі особи [21, с. 105-106].

Суспільно небезпечне діяння - це передбачена диспозицією статті Особливої частини Кримінального кодексу дія або бездіяльність. Дія - це активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта [21, с. 120].

У вимаганні узагальнюючою ознакою діяння є висунення вимоги, тобто вимога про передачу предмету злочину - майна, права на майно, вчинення дій майнового характеру.

«Вимога як ознака вимагання означає викладену у рішучій формі пропозицію винного до потерпілого (власника, особи, у віданні чи під охороною яких перебуває майно) про передачу майна, права на майно або вчинення інших дій майнового характеру», - зазначає М.І. Мельник [71, с.296]. Проте ми не зовсім поділяємо зазначену думку автора, оскільки сама пропозиція не обов'язково має бути викладена саме у «рішучій» формі, оскільки спонукальними властивостями характеризується власне погроза, а пропозиція передати майно лише інформує потерпілу особу про бажаний для винного перебіг подій.

Так, практика свідчить, що при вимаганнях винні наполягають на передачі предмету злочину, змушуючи потерпілу особу передати його в майбутньому. Але слід урахувати, що потерпіла особа піддається тиску у протиправний спосіб і фактично діє під примусом. Так, в одній із своїх праць Г.А.Кригер зазначив, що законодавець шляхом встановлення кримінальної відповідальності за вимагання охороняє осіб, у віданні яких чи під охороною яких перебуває майно, а також охороняє власність від можливої шкоди у разі задоволення вимог злочинця. У цій самій роботі наголошувалося, що задоволення вимог за цих обставин необхідно кваліфікувати як співучасть у розкраданні, причому вимагач розцінювався як підбурювач чи організатор [60, с.95]. Тобто, вчений наголошував, що головна кримінальна шкода заподіюється при задоволенні вимоги потерпілою особою, поведінка якої також потребує правової оцінки.

У таких випадках за чинним кримінальним законодавством слід спиратися на положення, закріплені у статті 40 Кримінального кодексу України «Фізичний або психічний примус»: «1. Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа

не могла керувати своїми вчинками. 2. Питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень статті 39 Кримінального кодексу України [2].

Таким чином, передумовою задоволення вимог потерпілою особою, у тому числі тих, що, в свою чергу, є протиправним, є застосування психічного примусу, який власне і є способом вчинення вимагань.

Об'єктивна сторона злочинів, передбачених статтею 262 Кримінального кодексу України «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», статтею 308 Кримінального кодексу «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», статтею 312 Кримінального кодексу «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», статтею 313 Кримінального кодексу «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням», статтею 357 Кримінального кодексу «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження», статтею 410 Кримінального кодексу «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» [2] передбачає вимагання в одній з

альтернативних дій, як-то: викрадення, привласнення, заволодіння шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем.

У злочинах, передбачених статтею 354 Кримінального кодексу України «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», ч. 3 ст. 368 Кримінального кодексу «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, поєднане з вимаганням неправомірної вигоди», ч. 4 ст. 368-3 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи, поєднані з вимаганням неправомірної вигоди», ч. 4 ст. 368-4 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання аудитором, нотаріусом, приватним виконавцем, експертом, оцінювачем, третейським суддею або іншою особою, яка провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежним посередником чи арбітром під час розгляду колективних трудових спорів неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи, поєднані з вимаганням неправомірної вигоди» [2], вимагання виступає способом вчинення злочину.

Крім того вважаємо зазначити, що термінологія, яка використовується законодавцем у законі для позначення дій у складі цих злочинів, дозволяє зробити висновок, що дії, передбачені в диспозиціях статті 262, 308, 312, 313, 357, 410 Кримінального кодексу, є однорідними.

Отже, використання законодавцем однакового терміна «вимагання» для позначення певних дій показує, що ці дії є між собою тотожними. Також звідси випливає загальний висновок, що зазначене законодавцем поняття «вимагання» є поняттям, яке містить у собі спільні ознаки, властиві будь-

якому вимаганню у різних за характером злочинах. А тому, вимагання слід розглядати як єдине поняття, що охоплює собою ці норми.

Надалі вважаємо розкрити спосіб вчинення злочину як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складу вимагання.

Як відомо, важливе значення для характеристики будь-якого злочинного діяння має спосіб вчинення злочину, що являє собою сукупність прийомів і методів, які використовуються при вчиненні злочину. Досягнення злочинної мети багато в чому стає можливим саме завдяки способу вчинення злочину, разом з тим слід ураховувати, що до способу вчинення злочину відносять саме ті прийоми, які цьому і сприяли, а не ті, які використовувалися при підготовці до злочину чи його маскуванні.

З'ясування сутності вимагання варто здійснити від окремого до загального і передусім розглянути зміст погрози під час вимагання.

Нажаль чинний Кримінальний кодекс не містить законодавчого визначення поняття погрози та її змісту. У кримінальному праві стосовно погрози часто вживають термін «психічне насильство». Так, психічне насильство, як зазначає Р.А. Левертова, виражається виключно в погрозах заподіяти фізичну, моральну, майнову шкоду, позбавити будь-яких благ, обмежити у волевиявленні [67, с. 6].

Пленум Верховного Суду України в п. 12 постанови № 10 від 6 листопада 2009 року «Про судову практику у справах про злочини проти власності» вказує, що під час вимагання погроза має місце тоді, коли винна особа, висловлюючи її в будь-якій формі (словами, жестами, демонстрацією зброї тощо), бажає, щоб у потерпілого склалося враження, що, якщо він буде протидіяти винній особі або не виконає її вимог, цю погрозу буде реалізовано. Це стосується і випадків, коли винна особа погрожує застосуванням предметів, які завідомо для неї не можуть бути використані для реалізації погроз (зіпсованої зброї або її макета тощо), але коли потерпілий сприймає ці предмети як такі, що є небезпечними для життя чи здоров'я. Така погроза

може стосуватися як потерпілого, так і його близьких родичів і завжди містить у собі вимоги майнового характеру [15].

Отже, психічне насильство є погрозою застосуванням фізичного насильства. Ураховуючи, що за змістом кримінального законодавства під насильством розуміється лише фізичне насильство - вплив на тканини та органи людини, тому психічне насильство є погрозою застосуванням фізичного насильства.

Важливою ознакою погрози є її адресат. Адресатом погрози під час вимагання є потерпілий та його близькі родичі. На жаль, Кримінальний кодекс України не дає визначення цих понять. Лише в ч. 1 ст. 55 Кримінально-процесуального кодексу зазначається, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [3].

При визначенні ознак вимагання законодавець вказує на чотири види погроз, що розрізняються за змістом: 1) насильством над потерпілим чи його близькими родичами; 2) обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб; 3) пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною; 4) розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Надалі вважаємо надати характеристику кожній вищезазначеній погрозі.

Погроза застосуванням насильства. За тлумачним словником «Насильство - 1. Застосування фізичної сили до кого-небудь. 2. Застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [27, с.735].

У кримінально-правовій літературі зазначається, що сфера застосування насильства є доволі широкою та різноманітною. У зв'язку з цим вказують на такі види насильства, як фізичне, психічне, інструментальне, інтелектуальне, побутове, сімейне, моральне, збройне, політичне, майнове, виховне тощо. Проте, незважаючи на різні визначення насильства, усі вони містять одну

загальну характерну ознаку - насильство полягає у фізичному чи психічному впливі на іншу людину [51, с. 15].

Залежно від ступеню інтенсивності Кримінальний кодекс поділяє насильство на два види: 1) насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи; 2) насильство, що є небезпечним для життя чи здоров'я особи.

Відповідно і погроза застосуванням такого насильства поділяється на: 1) погрозу застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи; 2) погрозу застосуванням насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я особи.

Розгляд норм, що передбачають кримінальну відповідальність за вимагання, дозволяє зробити висновок, що КК України залежно від ступеню інтенсивності погрози поділяє вимагання на вчинене: 1) з погрозою насильством (ч. 1 ст. 189 КК України); 2) з погрозою вбивством чи заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 189 КК України); 3) з погрозою застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. ст. 308, 312 КК України).

Розгляд «вимагання», передбаченого ст. 189 КК України, дозволяє зробити висновок, що КК України залежно від ступеню інтенсивності погрози насильством поділяє вимагання на вчинене: 1) з погрозою насильством; 2) з погрозою вбивством чи заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 189 КК України) [2].

Отже, виходячи з вищезазначеного та користуючись постановою Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 року «Про судову практику в справах про злочини проти власності», можна дійти висновку, що для ч. 1 ст. 189 КК України погроза насильством охоплюватиме: 1) погрозу застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого - заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не призвело до короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій; 2) погрозу застосуванням насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (крім

погрози вбивством чи заподіянням тяжких тілесних ушкоджень) - заподіяння легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості ушкодження, а також інші насильницькі дії, крім вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Залежно від ступеню інтенсивності насильства законодавець вирізняє: 1) з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи (ч. 3 ст. 189 КК України); 2) із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4 ст. 189 КК України).

Наступною погрозою є обмеження прав, свобод, законних інтересів потерпілого чи його близьких родичів.

Відповідно до статті 21 Конституції України усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Згідно зі статті 22 Конституції України права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Відповідно до статті 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Погроза обмеженням прав і свобод людини, яку висловлює вимагач, завжди має незаконний характер і може торкатися не лише конституційних прав і свобод, а й тих, що передбачені й іншими, крім Конституції нормативними актами [1].

Що стосується поняття законний інтерес, то Конституційний Суд України дав визначення поняттю «охоронюваний законом інтерес»: це - прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного права і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [14].

Ще одним видом погрози є знищення чи пошкодження майна.

Відповідно до положень закону погроза знищити чи пошкодити майно має місце тоді, коли вона стосується: 1) майна, яке належить потерпілому або його близьким родичам на праві власності; 2) майна, що перебуває у їхньому віданні чи під охороною.

Згідно з п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 02 липня 1976 року «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» (в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду № 3 від 03.03.2000) знищення державного або колективного майна - це приведення його у повну непридатність до використання за цільовим призначенням. Внаслідок знищення майно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. Знищення лісового масиву означає, що він втратив своє господарське, кліматичне або культурно-естетичне значення. Пошкодженням майна визнаються погіршення якості, зменшення цінності речі або приведення її на якийсь час у не придатний до використання за цільовим призначенням стан [16].

Отже, погроза пошкодженням майна під час вимагання - це залякування потерпілого приведенням у часткову непридатність майна, у збереженні якого він зацікавлений, погіршенням якості, зменшенням цінності речі або приведенням її на якийсь час у непридатний для використання стан. Погроза знищенням майна під час вимагання - це залякування потерпілого приведенням майна, у збереженні якого він зацікавлений, у повну непридатність для використання за цільовим призначенням.

Погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, полягає в тому, що злочинець погрожує розголосити дійсні чи вигадані факти, розголошення яких є небажаним для потерпілого чи його близьких родичів. Важливим для розгляду такої форми

погрози під час вимагання є небажання потерпілого або його близьких родичів розголошувати ці дані.

Вимагання є закінченим злочином з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної з вказаними погрозами, насильством, пошкодженням чи знищенням майна незалежно від досягнення поставленої винною особою мети

Таким чином, з вищевикладеного можна дійти висновку, що об'єктивну сторону вимагання складає суспільно небезпечне діяння, яке характеризується вимогою, а погрози різного характеру та змісту є способами вчинення злочину. Погроза залежно від змісту може набувати чотирьох форм: насильство над потерпілим чи його близькими родичами; 2) обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб; 3) пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною; 4) розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Отже, в межах підрозділу можна дійти висновку, що основним безпосереднім об'єктом вимагання є право власності, а додатковим обов'язковим об'єктом вимагання виступає фізична та психічна недоторканість особи, її здоров'я та свобода. Крім того, вимагання може спричинити шкоду честі, гідності особи, порушити його право на таємницю приватного життя.

Об'єктивну сторону вимагання складає суспільно небезпечне діяння, яке характеризується вимогою, а погрози різного характеру та змісту є способами вчинення злочину. Погроза залежно від змісту може набувати чотирьох форм: насильство над потерпілим чи його близькими родичами; 2) обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб; 3) пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною; 4) розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

2.2 Суб'єктивні ознаки вимагання

У складі злочину суб'єктивні ознаки охоплюють як суб'єктивну сторону, так і суб'єкт складу злочину. Суб'єкт злочину в загальному розумінні - це особа, яка вчинила злочин. У більш вузькому, спеціальному розумінні суб'єкт злочину - це особа, здатна нести кримінальну відповідальність у випадку вчинення нею умисного або необережного суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом [65, с. 256].

Чинний Кримінальний кодекс України у ч. 1 ст. 18 закріпив, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу, може наставати кримінальна відповідальність [2].

Отже, законодавчими ознаками, які характеризують суб'єкта будь-якого злочину є: 1) фізична особа; 2) особа осудна; 3) особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Ознаки суб'єкта злочину, а саме: фізична особа, особа осудна, особа, що досягла віку, з яким кримінальний закон пов'язує настання відповідальності та призначення судом відповідного покарання мають певне кримінально-правове значення і відіграють суттєву роль у визначенні загального поняття вимагання у кримінальному праві.

Надалі вважаємо більш детально проаналізувати ознаки суб'єкта злочину.

Першою ознакою суб'єкта злочину є фізична особа. Згідно з чинним Кримінальним кодексом України суб'єктом будь-якого злочину є тільки фізична особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння умисно чи з необережності. У юриспруденції під фізичною особою узвичаєно вважають людину. Кримінальне право визнаючи суб'єктом злочину лише фізичну особу (людину), розглядає злочин як соціальне явище, а тому послідовно проводить лінію, що суб'єктом злочину може бути лише особа, яка має розум і відносну свободу волі [84, с. 9-10]. Це, перш за все, відповідає принципу персональної, особистої відповідальності кожної людини за винне вчинення нею суспільно

небезпечного діяння і є традиційним для національного кримінального права. Тому суб'єктом злочину не можуть бути неживі предмети і тварини, тому що вони не можуть вчиняти злочинні діяння. Не можуть бути визнані суб'єктом злочину юридичні особи (підприємства, установи, громадські організації тощо) [21, с. 146].

Наступною ознакою суб'єкта злочину є осудність. Однією з необхідних умов кримінальної відповідальності є осудність, тобто здатність усвідомлювати зміст своїх дій і керувати ними, а, відповідно, і здатність бути відповідальним за скоєне суспільно небезпечне діяння.

Згідно зі статті 19 Кримінального кодексу України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Осудність - юридична передумова вини і кримінальної відповідальності, обов'язкова ознака суб'єкта злочину. Лише психічно здорова людина свідомо обирає варіанти поведінки, здатна розуміти те, що чинить, і тому може бути відповідальною за свої суспільно небезпечні діяння. Здатність керувати своїми діями свідчить про можливість ставити перед собою певні завдання, мету і, відповідно, вирішувати їх і досягати бажаного результату, проявити свою волю у цьому напрямі чи навпаки, утримуватися від необдуманих вчинків і спокус.

Традиційно вчені юристи такі, як В.В. Лень та В.М. Куц виділяють два критерії осудності і неосудності: 1) юридичний (психологічний); 2) медичний (біологічний).

У частині 2 статті 19 КК України встановлюється чотири види психічних захворювань, які характеризують медичний критерій неосудності, а саме: 1) хронічне психічне захворювання, 2) тимчасовий розлад психічної діяльності, 3) недоумство, 4) інший стан хворобливості психіки.

Юридичний критерій неосудності охоплює інтелектуальну і вольову ознаки: 1) інтелектуальна ознака має на увазі, що особа фактично не могла усвідомлювати свої протиправні дії у момент здійснення нею конкретного

суспільно небезпечного діяння; 2) вольова ознака має на увазі, що особа при здійсненні суспільного діяння могла керувати своїми діями.

Для визнання особи неосудною, закон про кримінальну відповідальність визначає як достатню наявність хоча б однієї з ознак медичного критерію і хоча б однієї з ознак юридичного критерію. Суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом, що здійснюється неосудною особою, не припускає наявності особливого психічного ставлення особи у формі наміру або необережності і не визначається злочином. Особа ж, що вчинила таке суспільно небезпечне діяння в стані неосудності, не підлягає кримінальній відповідальності і покаранню [119, с. 51].

Таким чином, зміст осудності передбачає здатність особи під час вчинення вимагання правильно усвідомлювати фактичні об'єктивні ознаки діяння, а також здатність свідомо керувати своїми діями. Тут свідомість і воля поєднуються між собою і визначають характер поведінки особи в конкретній ситуації.

Особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У кримінальному праві вчинення суспільно небезпечного діяння особою, яка не досягла на час вчинення злочину визначеного законом віку, свідчить про відсутність суб'єкта злочину, внаслідок чого виключається і кримінальна відповідальність. Вік є необхідною ознакою для визнання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, суб'єктом злочину і притягнення її до кримінальної відповідальності [84, с. 10].

Відповідно до статті 22 Кримінального кодексу України загальний вік кримінальної відповідальності становить шістнадцять років на момент вчинення злочину. Крім загального віку кримінальної відповідальності, ч. 2 ст. 22 КК України передбачає знижений вік кримінальної відповідальності - 14 років [2].

Вік кримінальної відповідальності за вимагання має неабияке значення. Здатність усвідомлювати фактичне значення і соціальний зміст своєї

поведінки виникає у людини з моменту досягнення нею відповідного рівня соціальної зрілості. Така здатність пов'язується з досягненням певного віку.

Відповідно до статті 22 КК України за вимагання, передбачене статтями 312, 313, 354, 357, ч. 3 ст. 368 та 410 КК України, кримінальна відповідальність настає, якщо особі до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України для вимагання, передбаченого статтями 189, 262, 308 Кримінального кодексу України, вік знижено до чотирнадцяти років.

На нашу думку, законодавець цілком правомірно застосував знижений вік кримінальної відповідальності за вимагання за статтями 189, 262, 308 КК України, оскільки: 1) рівень розумового розвитку особи у віці від 14 до 16 років може свідчити про те, що вона повною мірою усвідомлює суспільну небезпечність злочину. Варто погодитися з висловленою у літературі позицією, відповідно до якої особа у чотирнадцятилітньому віці розуміє зміст і значення лише тих злочинів, які тісно пов'язані з повсякденним життям, з елементарними відносинами між людьми, особою і суспільством. Необхідність утримуватися від їх вчинення засвоюється підлітками порівняно легко і швидко [66, с. 26]. З раннього дитинства людину вчать не брати чужого без дозволу. Без сумніву, вимагання майна, зброї, наркотичних засобів належить до таких легких зрозумілих діянь; 2) вимагання за статтями 189, 262, 308 КК України залишаються поширеними серед злочинів, вчинених неповнолітніми; 3) злочини, вказані у ч. 2 ст. 22 КК України становлять окрему групу (насильніцькі, майнові), і, відповідно, вимагання властива висока суспільна небезпечність, яка є одним з критеріїв зниження віку кримінальної відповідальності.

Отже, з вищевикладеного можна зазначити, що суб'єктом злочинів, передбачених статтями 312, 313, 354, 357, ч. 3 ст. 368 та ст. 410 КК України, можуть бути фізичні осудні особи, а саме: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що досягли загального віку кримінальної відповідальності

16 років. Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 189, 262, 308 КК України, можуть бути фізичні осудні особи, що досягли 14 років.

Слід зазначити, що у кваліфікованих видах вимагання - ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 410 КК України та у вимаганні, передбаченому ст. 354, ч. 3 ст. 368 КК України, присутні ознаки спеціального суб'єкта.

Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Таким чином, як загальний, так і спеціальний суб'єкт злочину мають наступні обов'язкові ознаки: це фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Для загального суб'єкта наявність цих ознак є достатньою, спеціальний же суб'єкт, крім зазначених, повинен мати й інші ознаки, передбачені законом про кримінальну відповідальність. Законодавець шляхом введення ознак спеціального суб'єкта злочину звужує сферу розповсюдження норми, співвідносячи її з певним колом відповідальних осіб, ознаки яких вказано в диспозиції конкретної взятої норми.

Отже, спеціальний суб'єкт злочину: а) крім осудності і віку кримінальної відповідальності, має й інші додаткові ознаки; б) наділений однією або декількома такими ознаками; в) ці ознаки зафіксовані у кримінальному законі або прямо впливають з нього; г) їх наявність обмежує коло осіб, які можуть нести відповідальність за законом [114, с. 14].

З'ясувавши ознаки спеціального суб'єкта злочину, спробуємо дати визначення поняттю спеціальний суб'єкт злочину. Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, виконавцем якого може бути лише особа, додаткові ознаки якої визначаються або впливають із змісту відповідної статті Особливої частини Кримінального кодексу.

Як кваліфікований вид вимагання в ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 3 ст. 368 КК передбачається відповідальність за

вимагання, вчинене службовою особою, а в ч. 2 с. 410 КК України - військовою службовою особою.

Відповідно до п. 1 примітки до статті 364 КК України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Таким чином, з вищевикладеного можна дійти висновку, що суб'єктом злочинів, передбачених статтями 312, 313, 354, 357, ч. 3 ст. 368 та ст. 410 КК України, можуть бути фізичні осудні особи, а саме: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що досягли загального віку кримінальної відповідальності 16 років. Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 189, 262, 308 КК України, можуть бути фізичні осудні особи, що досягли 14 років. Як кваліфікований вид вимагання в ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 3 ст. 368 КК передбачається відповідальність за вимагання, вчинене службовою особою, а в ч. 2 с. 410 КК України - військовою службовою особою. Як загальний, так і спеціальний суб'єкт злочину мають наступні обов'язкові ознаки: це фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Для загального суб'єкта наявність цих ознак є достатньою, спеціальний же суб'єкт, крім зазначених, повинен мати й інші ознаки, передбачені законом про кримінальну відповідальність.

Дослідивши особливості суб'єкта вимагання, надалі вважаємо розкрити суб'єктивну сторону вимагання.

Суб'єктивні ознаки злочину в багатьох аспектах мають вирішальне значення, а дослідження суб'єктивної сторони вимагань є неодмінною складовою їх кримінально-правової характеристики. У науці кримінального права суб'єктивна сторона злочину - це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, яке вчиняється нею, і до його наслідків [21, с.142]. Суб'єктивна сторона має важливе значення під час характеристики будь-якого діяння, оскільки вона тісно пов'язана і з об'єктом, і з об'єктивною стороною, які знаходять в ній своє відбиття.

Традиційно суб'єктивну сторону складу злочину характеризують такі юридичні ознаки, як вина, мотив та мета вчинення злочину.

У науці кримінального права переважає думка, що психологічний зміст суб'єктивної сторони складу злочину розкривається за допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив, мета, що характеризують різні форми психічної активності людини [21, с. 142]. Змістом же суб'єктивної сторони злочину як явища реальної дійсності охоплюються й інші компоненти психічної діяльності, які інколи знаходять і законодавче закріплення в тих чи інших складах злочинів. При аналізі суб'єктивної сторони злочину слід ураховувати й ту обставину, що в кожній людини «в процесі її життя та діяльності виробляється власна система потреб, потягів й інтересів, що відповідає її внутрішньому світу» [32, с. 8].

Однак головною ознакою, що характеризує суб'єктивну сторону діяння, є вина. Саме тому ознака вини потребує першочергового дослідження.

Вина як невід'ємний елемент суб'єктивної сторони злочину і обов'язкова ознака складу злочину нерозривно пов'язана з об'єктом й об'єктивною стороною. Свідомість і воля - це елементи психічної діяльності людини, сукупність яких створює зміст вини [48, с. 188]. Свідомість і воля відображають інтелектуальний і вольовий моменти діяння, різні поєднання цих моментів створюють дві форми вини - умисел і необережність.

Згідно зі статті 24 КК України злочин визначається вчиненим умисно, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання або свідомо припускала їх настання. Вчиненим за необережністю, згідно зі статті 25 КК України, злочин визначається, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення, або якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Визначаючи форми вини, юристи використовують два психічні елементи: інтелектуальний (свідомість, передбачення) і вольовий (бажання, допущення, розрахунок на запобігання наслідкам), які, в свою чергу, зв'язані двома елементами об'єктивної сторони - дією (бездіяльністю) і наслідками.

Усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння і передбачення його суспільно небезпечних наслідків прямим чином характеризують інтелектуальну сторону психічного ставлення суб'єкта під час здійснення умисного злочину.

Воля являє собою практичний бік свідомості, вона полягає в регулюванні практичної діяльності людини. Вольове регулювання поведінки - це свідоме спрямування розумових і фізичних зусиль на досягнення мети або утримання від активності. Завдяки вольовим зусиллям людина може контролювати свою поведінку, керувати своїми діями, панувати над собою і над навколишнім середовищем, підпорядковувати свої дії соціальним нормам поведінки, пригнічувати спонукання, що суперечать цим нормам, долати перешкоди на шляху до мети. У кримінальному законодавстві вольовий момент вини визначається через указування на: 1) бажання настання; 2) свідоме допущення; 3) розрахунок на запобігання суспільно небезпечним наслідкам.

Таким чином, у всіх випадках предметом вольового ставлення виступає суспільно небезпечний наслідок, а різні форми вини характеризуються різними варіантами вольового ставлення до наслідків [39, с. 45-46].

Під сутністю вини розуміють психічне ставлення суб'єкта до дійсності, яка його оточує, що характеризується або усвідомленням зіставленням своєї волі з суспільними відносинами, які правоохороняються, або зневагою, недостатньою увагою до суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Суть вини при аналізі злочинів, передбачених ст. 189 КК України, виражається в негативному ставленні суб'єкта злочину до суспільних відносин власності. Ступінь вини є завершальним елементом характеристики вини. Ступінь вини - це кількісний показник вини, який виражає її порівняну тяжкість. Цей елемент дозволяє визначити, з яким наміром був вчинений злочин, який вид необережності допустила особа.

Для так званих «формальних» складів злочинів належать і склади, що передбачають відповідальність за вимагання. Вчиняючи вимагання, винна особа цілком усвідомлює суспільну небезпечність самої дії, спрямованої на висунення вимоги, усвідомлює форму цього повідомлення і спосіб вчинення злочину, тобто зміст і якість погрози, усвідомлює цінність матеріальних благ, передача яких вимагається від іншої особи, тобто суб'єктом злочину повною мірою усвідомлюється соціальний зміст вчиненого.

Крім того, особа і передбачає і настання єдиного полінаслідку від багатооб'єктного злочину, такого як вимагання. У першу чергу передбачається настання такого наслідку, як виникнення у потерпілої особи бажання передати предмет злочину. Одночасно передбачаються і такі наслідки, як виникнення почуття страху, неспокою або створення реальної небезпеки для життя, здоров'я, честі, гідності, майна як самого адресата погроз, так і його близьких, що обумовлюється залежно від конкретного способу вчинення злочину змістом погроз - насильством, знищенням чи пошкодженням майна, розголошенням відомостей, які потерпілий бажає зберегти у таємниці, обмеженням інших прав чи свобод.

При вчиненні вимагання у насильницький спосіб передбачається настання також шкідливих наслідків для здоров'я, тілесної недоторканості, свободи, честі й гідності, власності тощо. У разі вимагання передбачається,

що потерпіла особа усвідомить зміст вимог та погроз. Відповідно, винна особа, створюючи таке уявлення в свідомості потерпілої особи, і бажає його виникнення. Таким чином, вимагання завжди вчиняються з прямим умислом.

При дослідженні суб'єктивної сторони вимагання необхідно точно встановити факт обізнаності винної особи про те, що предмет злочину має специфічні властивості - тобто є чужим майном, правом на майно чи діями майнового характеру. Це - важливий момент для правильної юридичної оцінки дій винної особи, оскільки не виключено випадки, коли вимагання відбувається щодо речей матеріального світу, які не є предметами вимагання. Таким чином, відповідно до чинного законодавства України про кримінальну відповідальність вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони вимагань має умисну форму, у вигляді прямого умислу.

Інтелектуальний критерій вини стосовно вимагань полягає в усвідомленні їх об'єктивних ознак, а саме - предмету злочину, суспільно небезпечного діяння, яке зливається з наслідками, та способу вчинення злочину. Вольовий критерій вини стосовно вимагань полягає у бажанні вчинити відповідні діяння за вказаних ознак, які призведуть до бажаних наслідків. Вимагання вважається закінченим складом злочину з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної з відповідними погрозою чи насильством [24, с.168].

Наступними ознаками суб'єктивної сторони вимагань є мотив і мета злочину. Мотив і мета - поняття тісно пов'язані, взаємообумовлені, корелятивні. Мета завжди опосередковується мотивом, так само, як мотив опосередковується метою. Від мотиву залежить, як людина формулює мету, ціль же визначає, у який спосіб буде здійснено намір, що виник. Ціль не виникає без мотиву, але, з іншого боку, мотив, як і весь вольовий процес, набуває сенсу завдяки меті, унаслідок тієї конкретної діяльності, у якій ця мета знаходить своє втілення [32, с. 45].

У літературі домінує позиція, що вимагання - це корисливий злочин [71, с. 473; 116; 119, с. 110]. У кримінальному праві корисливість розглядається як мотив та як мета злочину. Корисливі мотив і мета як обов'язкові ознаки

суб'єктивної сторони вимагань полягає в тому, що на вчинення суспільно небезпечного посягання на власність спонукає прагнення особи до наживи (мотив злочину), шляхом протизаконного обернення чужого майна на свою користь чи користь іншої особи (мета злочину). Заволодіння у такий спосіб чужим майном дає реальну можливість особі протиправно володіти, користуватись і розпоряджатись таким майном як своїм власним.

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що суб'єктом злочинів, передбачених статтями 312, 313, 354, 357, ч. 3 ст. 368 та ст. 410 КК України, можуть бути фізичні осудні особи, а саме: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що досягли загального віку кримінальної відповідальності 16 років. Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 189, 262, 308 КК України, можуть бути фізичні осудні особи, що досягли 14 років. Як кваліфікований вид вимагання в ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 3 ст. 368 КК передбачається відповідальність за вимагання, вчинене службовою особою, а в ч. 2 ст. 410 КК України - військовою службовою особою.

Відповідно до чинного законодавства України про кримінальну відповідальність вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони вимагань має умисну форму, у вигляді прямого умислу. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу вимагання є корисливі мотив і мета. Вимагання вважається закінченим складом злочину з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної з відповідними погрозою чи насильством.

2.3 Предмет злочину та його значення для об'єктивної сторони

У науці кримінального права проблема визначення предмета злочину традиційно перебуває в дискусійному полі. Так, Є.Ф. Фролов, розглядаючи предмет злочину, зробив висновок, що під предметом злочину слід розуміти такі предмети чи речі, що є матеріальним приводом, умовою або свідченням існування певних суспільних відносин і за допомогою вилучення, знищення,

створення або видозміни яких заподіюється шкода об'єкту злочину [118, с.33]. М.І. Бажанов указує, що «предмет злочину» - це річ (фізичне утворення) матеріального світу, поводження з якою закон пов'язує з певною кваліфікацією й отже з відповідальністю [21, с. 33]. На думку М.І. Панова, предмет злочину - це предмети, речі матеріального світу, що виступають матеріальною формою вираження суспільних відносин або необхідною умовою, передумовою чи свідченням існування і нормального функціонування суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом від злочинних посягань [85, с. 72].

У науці кримінального права питання про місце й значення предмета злочину, а також про його види традиційно є дискусійним. Разом з тим, згідно з домінуючою позицією, предмет злочину - це річ матеріального світу, поводження з яким закон пов'язує з певною кваліфікацією й, отже, з відповідальністю [21, с. 33]. У статті 189 Кримінального кодексу України законодавець визначає предметом цього злочину чуже майно, право на майно, вчинення будь-яких дій майнового характеру. Так, значна група вчених вважає, що предметом вимагання може бути майно, право на майно, а також будь-які дії майнового характеру. Так, М.І. Мельник стверджує, що предметом злочину можуть бути як майно, так і право на нього, а також будь-які дії майнового характеру [71, с. 469]. Такий погляд поділяють автори науково-практичного коментарю КК, де зазначено, що предметом можуть бути як майно, так і право на нього, а також будь-які дії майнового характеру [124, с.437].

В свою чергу майно, як предмет злочину має певні ознаки: 1) юридична - право на майно належить певному власнику або особі, якій воно на законній підставі ввірено, знаходиться у її веденні чи під її охороною. Для винного майно є чужим; 2) економічна - майно має представляти певну матеріальну цінність, мати певну вартість. Іноді цю ознаку називають соціальною, оскільки вона означає, що в майно вкладена праця людини; 3) фізична - це предмети, речі, які можна вилучити, привласнити, спожити, пошкодити,

знищити тощо [22, с. 125]. П.С. Матишевський вказує, що предметом вимагання можуть бути: 1) майно в речовому вигляді (гроші, коштовності, продукти харчування, одяг тощо); 2) право на рухоме та нерухоме майно (право на дім, квартиру, гараж, право на майно за письмовим заповітом, за угодою дарування, майнове право автора інтелектуальної власності тощо) [18, с. 326].

Отже, майно, як предмет злочинів проти власності - це речі матеріального світу, в які вкладено людську працю і які здатні задовольняти людські потреби та мають мінову вартість. Досліджуючи властивості предмету вимагання, з'ясовуючи його економіко-юридичні властивості, слід звернути увагу на правила обігу майна, що обумовлюються особливими властивостями чи особливим призначенням.

Постановою Верховної Ради України № 2471-XII від 17.06.1992 року (в редакції від 24.01.1995 року) затверджено перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України [11]. До них належать наступні: 1) зброя, боєприпаси (крім мисливської і пневматичної зброї, зазначеної в додатку № 2, і боєприпасів до неї, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї, що придбаваються громадськими об'єднаннями з дозволу органів Національної поліції), бойова і спеціальна військова техніка, ракетно-космічні комплекси; 2) вибухові речовини й засоби вибуху. Всі види ракетного палива, а також спеціальні матеріали та обладнання для його виробництва; 3) бойові отруйні речовини; 4) наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря); 5) протиградові установки; 6) державні еталони одиниць фізичних величин; 7) спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації.

Досліджуючи питання предмету вимагання, необхідно з'ясувати, за допомогою яких статей КК України встановлюється кримінальна відповідальність за вимагання таких предметів.

Аналіз статей 262, 308, 312, 410 КК України дозволяє дійти висновку, що законодавець встановлює кримінальну відповідальність за вимагання: 1) зброї, боєприпасів (крім мисливської і пневматичної зброї, боєприпасів до неї, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї, що придбаваються громадськими об'єднаннями з дозволу органів Національної поліції) та вибухових речовин й засобів вибуху - у статті 262 КК України та статті 410 КК України; 2) бойової і спеціальної військової техніки, ракетно-космічних комплексів - стаття 410 КК України; 3) наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів - стаття 308 КК України; 4) прекурсорів - стаття 312 КК України.

Під вибуховими пристроями слід розуміти саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі фактори - спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду - шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин. Радіоактивні матеріали - будь-які матеріали, включаючи радіоактивні відходи, питома або сумарна активність радіонуклідів у яких перевищує межі, встановлені нормами, правилами і стандартами з ядерної та радіаційної безпеки [13].

У статтях 308, 312, 313 КК України предметом злочинів є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги (стаття 308 КК України), прекурсори (стаття 312 КК України), обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (стаття 313 КК України).

Відповідно до Закону України від 08.07.1999 «Про внесення змін до Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» наркотичні засоби - це включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання

ними. Психотропні речовини - це включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття, або емоцій, або мислення, або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. Прекурсори - це речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку. Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин - заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють [7].

Вважаємо зазначити, що відповідно до «Переліку видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України» затвердженого Постановою Верховної Ради України № 2471-ХІІ від 17.06.1992 р. вогнепальна зброя, (крім мисливської і пневматичної зброї, боєприпасів до неї, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї, що придбаваються громадськими об'єднаннями з дозволу органів Національної поліції), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори є речами, і, на відміну від інших видів майна, обмежуються у цивільному обігу [11].

Разом з тим, чинне кримінальне законодавство встановлює відповідальність за вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (стаття 313 КК України) та вимагання документів, штампів, печаток (стаття 357 КК України), які не передбачено вказаним Переліком.

Предметом злочину, передбаченого статтею 357 КК України, є офіційні документи, штампи, печатки. Відповідно до статті 1 Закону України від 02.10.1992 «Про інформацію» документ - це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [6]. Водночас Закони України «Про обов'язковий примірник документів» від 09.04.1999 [8] та «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.01.1995 [9] вказують на те, що документ - матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно, фотоплівці, оптичному диску або іншому носієві.

Отже, за змістом чинного законодавства складовими документу є: 1) будь-яка інформація; 2) носій інформації - будь-яка матеріальна форма: магнітна, кіно, відео-, фотоплівка, оптичний диск або інший носій.

Слід зазначити, що предметом злочину, передбаченого статтею 357 КК України, законодавець визначив «офіційні документи» та «приватні документи», що знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. За змістом чинного законодавства відбитки офіційних печаток і штампів посвідчують справжність фактів які мають юридичне значення, та документів.

Таким чином, спільною ознакою предмету вимагання в злочинах передбачених статтями 189 та 357 КК України, є майнові блага. У злочинах, передбачених статтями 262, 308 і 312 КК України, предметами злочинів є речі, що є майном, яке на підставі чинного законодавства України обмежується у цивільному обігу.

Предметом злочину, передбаченого статтею 410 КК України є зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка чи інше військове майно. Відповідно до статті 1 Закону України від 21 вересня 1999 року «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» військове майно - це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних

Сил України. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо.

Отже, в межах даного підрозділу можна дійти висновку, що предметом вимагання, передбаченого статтею 189 КК України, є майно, право на майно, дії майнового характеру. Предметом злочинів, передбачених статтями 262, 308 і 312 КК України, є вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї, що придбаваються громадськими об'єднаннями з дозволу органів Національної поліції), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, прекурсори. Предметом злочину, передбаченого статтею 313 КК України, є обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. Предметом злочину, передбаченого статтею 357 КК України є документи, штампи і печатки. Предметом злочину, передбаченого статтею 410 КК України є майно, особливістю правового статусу якого є те, що воно є військовим. Спільним предметом вимагання є майнові та нематеріальні блага.

РОЗДІЛ 3

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ВИМАГАННЯ, ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНУ

3.1 Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки вимагання

Однією з найважливіших умов призначення справедливого покарання за вчинення злочину є диференціація кримінальної відповідальності, яка спрямована на пошук найбільш адекватних заходів кримінально-правового впливу залежно від рівня суспільної небезпечності злочинів. Однією з її форм є закріплення у кримінальному законі кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак.

З метою повного розкриття питання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак вимагання, на початку вважаємо за доцільне дати визначення поняттю «кваліфікуючі ознаки складу злочину».

Серед науковців не існує єдиної точки зору щодо визначення поняття кваліфікуючих ознак. Зокрема, Л.Л. Кругліков та О. В. Васільєвський зазначають, що кваліфікуючими є ознаки складу злочину, які свідчать про різко підвищену (порівняно з основним складом) суспільну небезпечність діяння та особи, яка його вчинила [63, с. 174]. Т. О. Лєснієвскі-Костарева визначає кваліфікуючі ознаки як передбачені у законі обставини, характерні для злочинів відповідного виду, що відображають значно змінений порівняно з основним складом злочину ступінь суспільної небезпечності скоєного і особи винного та впливають на кваліфікацію злочину і міру відповідальності [68, с. 230]. В.О.Навроцький вказує, що кваліфікуючі ознаки – це додаткові ознаки складу злочину, які підвищують ступінь суспільної небезпечності злочину [79, с. 305]. С.Є.Кротов називає кваліфікуючими такі ознаки злочину, які сформульовані у статтях Особливої частини КК, містять обтяжуючі обставини вказаного у диспозиції статті злочину і передбачають підвищену відповідальність [62, с. 16]. На думку О. М. Войтюк, кваліфікуючі ознаки – це

один із способів посилення суворості покарання. Відповідно, автор визначає їх як конкретні обставини, що вказані у статтях Особливої частини КК і характерні для окремих груп (видів) злочинів, безпосередньо пов'язані зі злочином і такі, що суттєво підвищують ступінь його суспільної небезпеки, а також непритаманні для більшості зафіксованих в основному складі діянь і такі, що безпосередньо впливають на жорсткість покарання порівняно з типовим покаранням, передбаченим за вчинення злочину без відповідних ознак [31, с. 7].

У юридичній енциклопедії кваліфікуючі ознаки визначаються як обтяжуючі обставини, що стосуються злочину (його об'єктивних і суб'єктивних ознак), особи винного та потерпілого, а також такі, що вказані в диспозиції норми Особливої частини КК України як ознаки самостійного складу злочину [121]. Як бачимо, вище вказані поняття різняться між собою, хоч автори і використовують у своїх визначеннях деякі спільні риси досліджуваних ознак.

Для формулювання найбільш оптимального поняття кваліфікуючих ознак пропонуємо встановити їх основні риси, порівнюючи їх з ознаками основного складу злочину і обставинами, які обтяжують покарання, що передбачені нормами Загальної частини КК України.

Кваліфікуючі ознаки одночасно характеризуються спорідненістю і з ознаками основного складу злочину, і з обставинами, що обтяжують покарання. Ми погоджуємося з Л. Л. Кругліковим, який вважає, що це обумовлено їх двоякою природою. З одного боку, кваліфікуючі ознаки є ознаками складу злочину, що ріднить їх з ознаками основного складу. З іншого боку, вони використовуються законодавцем для конструювання більш небезпечного різновиду злочину та встановлення в законі суворішої санкції, ніж та, яка пов'язана з основним складом злочину, що вказує на подібність їх до обставин, які обтяжують покарання [63, с. 170]. Однак, не зважаючи на спільність деяких рис, ототожнення цих юридичних понять є неприпустимим, оскільки їх

правова природа є різною.

Кваліфікуючі ознаки – це додаткові ознаки, які разом з ознаками основного складу утворюють інший, більш небезпечний різновид складу злочину. Цей склад злочину називається кваліфікованим. У ньому кваліфікуючі ознаки стають обов’язковими нарівні з ознаками основного складу, хоч і суттєво відрізняються від них. Але вони не являють собою тих обов’язкових ознак, які визначають, чи є діяння злочинним. Як відомо, відсутність хоча б однієї з обов’язкових ознак основного складу вказує на відсутність складу злочину взагалі або на необхідність кваліфікації вчиненого за іншою статтею Особливої частини КК України. Якщо ж відсутня кваліфікуюча ознака, то вчинене не перестає бути злочином, і повинно кваліфікуватися за тією частиною відповідної статті Особливої частини, яка передбачає відповідальність за основний склад злочину (як правило, це частина перша). Отже, і без кваліфікуючих ознак вчинене може містити ознаки складу злочину.

Кваліфікуючі ознаки передбачені у кримінальному законі. Як правило, вони вказані у наступних після першої частинах відповідних статей Особливої частини КК України. Це також відрізняє їх від ознак основного складу, які можуть і не вказуватися у відповідних нормах, а витікати при тлумаченні. Як зазначають І. Я. Козаченко і З. А. Незнамова, описуючи кримінально-правову норму, законодавець не завжди передбачає всі ознаки відповідного основного складу злочину. Однак це не означає, що вони не є обов’язковими [54].

Як і ознаки основного складу злочину, кваліфікуючі ознаки також впливають на кваліфікацію вчиненого. Однак вони змінюють кримінально-правову оцінку діяння, посилюючи покарання. Якщо особа вчинила злочин, що містить ознаки кваліфікованого складу, то кваліфікація буде відбуватися вже за іншою частиною відповідної статті, а отже, буде змінюватися і санкція. За допомогою кваліфікуючих ознак законодавець конструє кваліфікований склад злочину, який характеризується суттєво зміненним, підвищеним рівнем суспільної небезпеки порівняно з основним складом. І основний, і

кваліфікований склад злочину містить ознаки одного й того самого посягання, але кваліфікований склад утворює його більш небезпечний різновид.

Відповідно, наявність кваліфікуючих ознак є підставою для застосування іншого, більш суворого покарання, ніж те, яке передбачене в санкції частини статті, що містить основний склад злочину. Як слушно зауважує О. В. Ільїна, на відміну від кваліфікуючих ознак, ознаки основного складу «не виконують функцію обтяження (додаткового посилення) відповідальності» [52, с. 52].

Кваліфікуючі ознаки є засобом диференціації кримінальної відповідальності та покарання. У свою чергу, обтяжуючі обставини, що вказані у Загальній частині КК України, хоч і посилюють покарання, але не впливають на кваліфікацію вчиненого. Вони враховуються судом при призначенні покарання, тому є засобом індивідуалізації відповідальності, а не її диференціації. Кваліфікуючі ознаки, по суті, функціонують на етапі існування кримінальної відповідальності, а обтяжуючі обставини – на етапі її реалізації. Як зазначає Л. Л. Кругліков, обставини, що обтяжують покарання, є інструментом у руках судді, а кваліфікуючі ознаки – у руках законодавця [63, с. 171]. За допомогою кваліфікуючих ознак законодавець закріплює нову санкцію, яка є суворішою порівняно з тією, що передбачена за вчинення діяння, яке містить ознаки основного складу.

Підсумовуючи викладене вище, спробуємо визначити основні характерні риси кваліфікуючих ознак: по-перше, вони вказують на підвищений степінь суспільної небезпечності самого злочину та особи, яка його вчинила; по-друге, кваліфікуючі ознаки передбачені в диспозиціях частин статей Особливої частини КК України; по-третє, у сукупності з ознаками основного складу злочину вони утворюють інші, більш небезпечні різновиди злочинів – кваліфіковані; по-четверте, вони впливають на кваліфікацію вчиненого; по-п'яте, вони посилюють покарання; і, по-шосте, вони виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності.

Отже, пропонуємо таке визначення поняття «кваліфікуючі ознаки складу злочину». Це передбачені у диспозиціях частин статей Особливої частини КК

України ознаки, що разом з ознаками основного складу характеризують кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину, підвищують ступінь суспільної небезпеки злочину та особи, що його вчинила, впливають на кваліфікацію, посилюють покарання та виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності.

З'ясувавши сутність поняття «кваліфікуючі ознаки складу злочину», надалі розкриємо кваліфікуючі ознаки вимагання.

У частині 2 статті 189 Кримінального кодексу України передбачено сім кваліфікуючих ознак вимагання. Це - вимагання, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому [2].

Вважаємо за доцільне зупинитись на розгляді вказаних ознак. На відміну від раніше діючого законодавства, у чинному кодексі дається визначення повторності. У частині 1 статті 32 КК передбачається, що повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією сомою статтею або частиною статті Особливої частини цього кодексу. Це так звана повторність тотожних злочинів. Повторність може мати місце і при вчиненні однорідних злочинів, що регламентується ч. 3 ст. 32 КК України. Цей вид повторності має місце тоді, коли вчинення двох або більше злочинів, передбачених різними статтями кодексу, спеціально передбачено в Особливій частині кодексу як повторне [69, с. 184-193; 21, с.219-246].

Стосовно вимагання, повторність може мати місце як тоді, коли вчиняються два чи більше злочини одного виду, так і при вчиненні однорідних злочинів.

Перелік однорідних злочинів дається у примітці 1 ст. 185 КК. У ній передбачається, що у ст. 185, 186 та ст. ст. 189-191 повторним визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених цими статтями або статтями 187, 262. З цього випливає, що

повторним вимагання визнається в тому разі, коли особа вчинила два чи більше злочини, передбачених ст. 189 КК, а також, коли вимаганням передували такі злочини, як крадіжка, грабіж, шахрайство, розбій, викрадення, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем [43, с. 70].

При повторності тотожних злочинів, наприклад, коли особа вчиняє вимагання, передбачене ч. 1 ст. 189, а через деякий час вчиняє знову такий же злочин, її дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 189 як повторний злочин.

У тому випадку, коли винний спочатку вчиняє вимагання за наявності кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 3 або 4 ст. 189, а потім вимагання без кваліфікуючих ознак, його дії кваліфікуються (за відсутності попередньої судимості) за сукупністю ч. 3 або 4 ст. 189 та ч. 2 ст. 189, за ознакою повторності.

Повторність у перерахованих випадках має місце не залежно від того, чи була засуджена особа за перший злочин, чи ні. Злочини, які складають повторність, повинні вчинятись у різний час.

Діюче законодавство передбачає і випадки, коли вчинення декількох тотожних чи однорідних злочинів не може розглядатись як повторність. Це має місце у випадку, коли за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за цей злочин була погашена або знята (ч. 4 ст. 32 КК).

Відсутня повторність і у випадках вчинення продовжуваного злочину, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром (ч. 2 ст. 189 КК України) [43, с. 70].

Вважаємо наголосити, що для відмежування повторності від одиничних злочинів слід звернути увагу на предмет злочину. У зв'язку з чим, слід погодитись із думкою П.К. Кривошеїним, який зазначає, що продовжуваний злочин як діяння одиничне характеризується єдністю та внутрішнім

взаємозв'язком ознак, які їх створюють, у тому числі і предмета посягання, і зміна останнього - свідчення про заміну наміру винного, можлива поява у нього нової загальної мети, обрання нового місця здійснення протизаконних дій [58, с. 24].

Отже, якщо змінюється предмет, наприклад, спочатку злочинець вимагав майно, а згодом став вимагати право на майно, то продовжуваного злочину не буде, дії винного повинні кваліфікуватись як повторні.

Наступною кваліфікуючою ознакою є вчинення вимагання за попередньою змовою групою осіб. Чинне законодавство дає визначення форм співучасті, виділених у залежності від наявності попередньої домовленості між співучасниками. У ч. 2 ст. 28 КК дається визначення поняття вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб. Як зазначено в законі, злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Головною характерною рисою такої форми співучасті є попередня домовленість про вчинення злочину. Вона може мати місце на стадії готування до злочину, перед замахом або безпосередньо перед вчиненням злочину.

Оскільки основний склад злочину вимагання і деякі кваліфіковані є формальними складами, то в таких складах відсутня стадія замаху. Отже, домовленість між співучасниками може мати місце на стадії готування до вимагання. Наприклад, підшукування відповідного потерпілого, засобів за допомогою яких злочинці будуть застосовувати погрозу тощо. Домовленість може торкатись місця, часу, способу вчинення злочину та ін. У тому разі, коли особа приєднується до вже розпочатого злочину, відсутня кваліфікуюча ознака, яка розглядається [43, с. 73].

Для кваліфікації вимагання за ознакою вчинення його групою осіб за попередньою домовленістю достатньо, щоб кожний з винних здійснював хоча б одну функцію із запланованих у процесі вчинення вимагання. Наприклад, один злочинець пред'являє до потерпілого вимогу передачі предмета злочину,

погрожуючи потерпілому, а інший підкріплює таку погрозу демонстрацією ножа, праски тощо.

За чинним КК України виключається наявність співучасті в тому разі, коли один учасник був осудною особою, а інший не досяг віку кримінальної відповідальності, або у зв'язку з психічною хворобою був визнаний неосудним. Це безпосередньо впливає зі статті 26 КК України, яка визначає поняття співучасті.

Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою може мати місце при наявності простої співучасті, коли всі співучасники виконують об'єктивну сторону складу злочину, а також при співучасті з розподілом ролей.

У тому випадку, коли всі співучасники виконують об'єктивну сторону складу злочину, мова йде про розподіл певних дій, які складають об'єктивну сторону вимагання. У тому ж випадку, коли співучасть має місце за наявністю організатора, підбурювача, пособника, дії цих осіб не охоплюються ознаками об'єктивної сторони вимагання.

Тому для наявності такої ознаки як вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою повинно бути не менше, ніж дві особи співвиконавців. Складності у кваліфікації дій винних, які вчиняють вимагання з розподілом ролей виникають і в тих випадках, коли до складу такої групи осіб входять пособники. На практиці виникають складності у кваліфікації дій пособників і у відмежуванні їх дій від причетності до злочину [43, с. 74].

Пособництво у вимаганні, як і в інших злочинах має місце лише тоді, коли особа попередньо до вчинення злочину домовилась з іншими співучасниками про виконання певних функцій або здійснювала пособництво в інтелектуальній формі.

Якщо такої домовленості не було, то за наявності обставин, передбачених у статті 189 КК України, особа може нести відповідальність за придбання або збут майна завідомо здобутого злочинним шляхом.

У тому випадку, коли особа не знала і не могла знати про наявність вимагання з боку інших осіб і на їх прохання одержала майно від потерпілого, вона не несе за це кримінальної відповідальності.

Іншою кваліфікуючою ознакою вимагання є вимагання, вчинене службовою особою з використанням свого службового становища. Для характеристики цієї обтяжуючої обставини важливо встановити таке: як визначається службова особа в законодавстві; характеристика повноважень службової особи, які вона використала при вимаганні.

Згідно з приміткою до статті 364 КК України, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав [2].

До службових осіб, у першу чергу, віднесені представники влади. Представник влади - це особа, яка постійно або тимчасово перебуває на службі в органах державної влади і здійснює функції зазначених органів. Ці особи наділені в межах своєї компетенції правом пред'являти вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними і юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості. До представників влади відносяться народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, судді, прокурори та інші суб'єкти [2].

Службовими особами є також особи, які обіймають на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях службові посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків.

Під організаційно-розпорядчими обов'язками розуміють функції по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах, організаціях державної чи комунальної власності. Такі функції виконують керівники міністерств, відомств, державних, комунальних установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів.

Адміністративно-господарські обов'язки - це повноваження по управлінню чи розпорядженню майном. Наприклад, встановлення порядку їх зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо. Такими повноваженнями наділені начальники паливно-господарських, постачальних фінансових відділів і служб, їх заступники, керівники відділів цих підприємств [43, с. 76].

Вище перелічені нами службові особи можуть бути суб'єктами службових злочинів, а також можуть бути спеціальними суб'єктами вимагання. Зрозуміло, що вчинення вимагання службовою особою значно підвищує суспільну небезпеку злочину. Це пояснюється зокрема тим, що службові особи покликані виконувати важливі функції держави, що несумісне з вимаганням. Крім того, оскільки такі особи наділені державою владними повноваженнями, то використання їх при вимаганні значно підвищує небезпеку для потерпілого, погроз з боку таких злочинців.

Для визначення чи є в діях службової особи склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 189 КК України, важливо дослідити, які саме повноваження використовував злочинець при вчиненні цього злочину і чи входять вони в коло повноважень такої особи. Вище були наведені повноваження окремих службових осіб. В їх межах і може здійснювати вимагання злочинець.

Для встановлення наявності досліджуваної кваліфікуючої обставини необхідно проаналізувати об'єктивні і суб'єктивні ознаки вимагання. Як вже зазначалось, вимагання - це вимога передачі чужого майна чи право на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над

потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення майна, що перебуває в їх віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Службова особа при вимаганні може здійснювати погрози, які перераховані в законі. Однак, характер повноважень цих осіб дає їм можливість частіше за все погрожувати обмеженням прав і свобод або законних інтересів потерпілих чи їх близьких родичів, або розголошенням відомостей, які ці особи бажають зберегти в таємниці.

Вимагання, вчинене з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, як кваліфікуюча ознака, полягає в тому, що винний, пред'являючи майнову вимогу, погрожує, що у випадку невиконання такої вимоги позбавить життя або завдасть тілесних ушкоджень потерпілому або його близьким родичам [43, с. 78].

Відповідно до пункту 11 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року умисне або необережне заподіяння у процесі вимагання тяжкого тілесного ушкодження охоплюється статтею частиною четвертою статті 189 КК і додаткової кваліфікації за статтею 121 чи за статтею 128 КК не потребує.

Якщо під час вимагання було умисно заподіяно тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, або останнього було умисно вбито, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю злочинів - за статтею 189 КК і частиною другою статті 121 або пунктом 6 частини другої статті 115 КК. Заподіяння потерпілому смерті під час вимагання з необережності слід кваліфікувати за сукупністю злочинів - за відповідною частиною статті 189 та статтею 119 КК [15].

Виділення такої погрози в якості кваліфікуючої ознаки пов'язано з тим, що такі види фізичного насильства є найбільш небезпечними для життя і здоров'я людини. Така погроза може спричинити значну шкоду психічній

недоторканості потерпілого. Погроза може бути виражена усно, письмово, за допомогою жестів, різних предметів.

Знищення або пошкодження майна як кваліфікуюча ознака означає, що злочинець на підкріплення своєї майнової вимоги приводить майно потерпілого в повну непридатність або пошкоджує його. Такі дії повністю охоплюються диспозицією ч. 2 ст. 189 КК України і додаткової кваліфікації не потребують, крім окремих випадків. Тут не мається на увазі знищення майна загально небезпечним способом, наприклад, шляхом підпалу, вибуху тощо, також таке, що призвело до загибелі людей. У цих випадках дії винного додатково кваліфікуються ще й за ч. 2 ст. 194 КК України.

Окремою кваліфікуючою ознакою, яка передбачена ч. 2 ст. 189 КК України, є вимагання, яке завдало значної шкоди потерпілому. При визначенні значної шкоди враховується вартість переданого вимагателю майна, кошти, витрачені потерпілим на лікування від стресу, який він пережив у наслідок вимагання. Розмір такої шкоди визначений у примітці 2 до статті 185 КК України. Згідно з вказаною приміткою значною шкодою визнаються, із врахуванням матеріального становища потерпілого, збитки, що спричинені йому на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Станом на 2019 рік значною шкодою вважається заподіяння збитків на суму від 96 050 до 240 125 гривень.

Як приклад варто навести вирок із судової практики щодо порушення кримінальної справи за ч. 2 ст. 189 КК України.

Так, 06 червня 2018 року Борщівський районний суд Тернопільської області завершив розгляд кримінального провадження щодо обвинувачення раніше судимого громадянина О. у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч.2 ст.189 , ч.1 ст.263 КК України та громадянина П. у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч.2 ст. 189 КК України.

Обвинувачені О. та П. за попередньою змовою між собою, в період з квітня 2017 року по червень 2017 року умисно, з корисливих мотивів пред'являли потерпілому Б. вимоги про передачу їм грошових коштів у сумі

500 доларів США за умовне врегулювання конфлікту між потерпілим Б. та іншою особою, на що потерпілий не давав своєї згоди, при цьому неодноразово погрожували останньому фізичним насильством у разі невиконання їхніх вимог. 21 червня 2017 року обвинувачений О. отримав від потерпілого Б. кошти в сумі 300 доларів США. Того ж дня, під час затримання обвинуваченого О. за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, під час проведення в установленому законом порядку особистого обшуку працівниками поліції виявлено та вилучено пістолет моделі « STALKER-MOD.914-S» за № 0915-000275, калібру 9 мм Р.А. [17].

Суд дійшов висновку про доведеність вини обвинувачених та призначив остаточне покарання громадянину О. за ч.2 ст.189 КК України (вимагання, за попередньою змовою групою осіб з погрозою застосування фізичного насильства), за ч. 1 ст.263 КК України (незаконне придбання, носіння та зберігання вогнепальної зброї), із застосуванням ст.70 КК України, чотири роки позбавлення волі.

Громадянина П. визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.189 КК України (вимагання, за попередньою змовою групою осіб з погрозою застосування фізичного насильства) і призначено покарання три роки позбавлення волі [17].

Наступною кваліфікуючою ознакою вимагання, яке передбачене в ч.3ст.189 КК України є вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи. Варто наголосити, що ч. 3 ст. 189 КК передбачає один різновид насильства, небезпечного для життя та здоров'я, а саме: застосування фізичного насильства.

Під фізичним насильством в юридичній літературі розуміють будь-який суспільно небезпечний протиправний вплив на організм потерпілого протий ого волі як механічними, так і хімічними, електричними засобами на зовнішні або внутрішні органи [32, с. 3].

Із наведеного випливає, що фізичне насильство може виражатися у двох різних за характером видах: у впливі на тіло людини, у впливі на внутрішні

органи людини без пошкодження зовнішньої тканини. Крім цього, вплив на внутрішні органи людини може здійснюватись шляхом ін'єкції. У цьому випадку має місце точкове проникнення шкідливої речовини крізь зовнішні шкіряні покриви.

Наслідки застосування фізичного насильства, небезпечного для життя чи здоров'я при вимаганні можуть бути такі: заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості. Слід відзначити, що заподіяння тяжких тілесних ушкоджень теж відноситься до насильства, небезпечного для життя чи здоров'я. Але оскільки ч. 4 ст. 189 КК України передбачає спричинення тяжких тілесних ушкоджень в якості особливо кваліфікуючої ознаки вимагання, то в поняття насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, передбаченого ч. 3 ст. 189 КК, ця ознака не входить.

У разі спричинення тілесних ушкоджень при вимаганні, які становлять небезпеку для здоров'я людини, дії винних слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 189 КК України.

У ч. 3 ст. 189 КК України також передбачена і така кваліфікуюча ознака, як заподіяння майнової шкоди у великих розмірах. У примітці 3 ст. 185 КК України зазначається, що у великих розмірах визнається злочин, передбачений статтями 185-191 КК України, якщо він вчинений однією особою чи групою осіб на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину.

Верхня межа шкоди визначена в сумі до шестисот неоподатковуваних мінімумів. Таким чином, законодавець досить чітко визначив розмір майнової шкоди у великих розмірах.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на аналіз судової практики щодо порушення кримінальної справи за ч. 3 ст. 189 Кримінального кодексу України.

Так, 5 серпня 2019 року Волочиський районний суд ухвалив вирок та визнав винним 43-річного обвинуваченого у вимаганні, поєднаному з насильством, небезпечним для здоров'я особи (частина 3 статті 189 Кримінального кодексу України) і призначив йому покарання у виді 5 років позбавлення волі з конфіскацією майна. На підставі статті 75 КК України, звільнив від його реального відбування на 2 іспитових роки [17].

Також суд частково задовольнив цивільний позов потерпілого у цій справі, стягнувши з підсудного 25 тисяч гривень моральної шкоди та 990 гривень – матеріальної.

Як встановив суд, колега обвинуваченого попросив при нагоді нагадати їхньому спільному знайомому про 200 гривень боргу. У лютому 2019 року така нагода випала: на алеї місцевого ринку він з погрозами накинувся на чоловіка, вимагаючи повернути гроші, та вже не 200, а 1200 гривень. Відвівши потерпілого у малолюдне місце, заламав його руку за спину та з вимогою віддати гроші з силою натиснув на неї. У результаті – чоловік отримав закритий перелом лівого плеча зі зміщенням, що відносять до тілесних ушкоджень середньої тяжкості.

У суді обвинувачений свою вину не визнав. Пояснив, що про борг знайомому нагадав, як і просив колега, але мова йшла лише про 200 гривень, штовханина була обопільною, а руку якщо і зламав, то ненавмисне, бо ж сили, запевнив, не прикладав. Проте потерпілий і свідок наполягали, що підсудний вимагав повернути 1200 гривень, погрожуючи фізичною розправою. Агресивність його дій і обставини заподіяння тілесних ушкоджень підтвердив і досліджений у суді запис відеокамери магазину, на прилеглий території якого все це відбувалося. «Оцінюючи встановлене, суд дійшов висновку, що досліджені в ході судового розгляду належні та допустимі докази поза розумним сумнівом підтверджують винуватість обвинуваченого у вчиненні інкримінованого йому злочину, а також спростовують висловлену стороною захисту версію обставин спричинення тілесних ушкоджень потерпілому через

неправильну оцінку ним ситуації та відсутністю суб'єктивної сторони інкримінованого діяння» [17].

До особливо кваліфікуючих ознак вимагання віднесено вчинення вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах, або вчинене організованою групою, чи поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження [2].

Що стосується поняття майнової шкоди в особливо великих розмірах, то вона визначена у примітці 4 до статті 185 КК України. Згідно з цією приміткою в особливо великих розмірах визнається злочин, що вчинений однією особою чи групою осіб на суму, яка в шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину [2].

Вчинення вимагання організованою групою значно підвищує небезпеку злочинних дій, оскільки ця форма співучасті пов'язана з організованою злочинністю.

У ч. 3 ст. 28 КК України організована група визначається так: «Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи» [2].

Як впливає із наведеного визначення, у складі організованої групи повинно бути не менше трьох осіб. Важливою ознакою цього формування є попередня домовленість між учасниками групи. Мова йде про те, що співучасники повинні попередньо до вчинення злочинів, зорганізуватись у стійке об'єднання. У них повинен бути складений план злочинної діяльності з розподілом функцій співучасників. Цей план повинен бути відомим всім учасникам групи. Така ретельна підготовка до злочинної діяльності може мати місце не тільки тоді, коли організована група налаштована на вчинення ряду

злочинів, але й тоді, коли нею вчиняється один злочин. Наведені ознаки в сукупності свідчать про стійкий характер групи.

Організована група на відміну від групи осіб, які вчиняють злочин за попередньою змовою, носить стійкий характер. Про це свідчить наявність плану відомого всім учасникам, розподіл ролей між ними. Для злочинної організації характерною ознакою є вчинення її учасниками тяжких і особливо тяжких злочинів. Законодавство не обмежує діяльність організованої групи вчиненням тільки тяжких і особливо тяжких злочинів. Злочинна організація, порівняно з організованою групою, є більш стійким формуванням. Вона створюється для ряду злочинів і навіть злочинної діяльності на постійній основі, на досить тривалий час. Для злочинної організації властива ієрархічна структура, яка не властива організованим групам. Отже, за цими ознаками слід розмежовувати поняття організованої групи і злочинної організації, що необхідно для правильної кваліфікації дій винних за ч. 4 ст. 189 КК України, як вчинення вимагання організованою групою.

І остання з особливо кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 4 ст. 189 КК України, - це заподіяння при вимаганні тяжкого тілесного ушкодження. Визначення поняття тяжкого тілесного ушкодження подано у статті 121 КК. Із тексту цієї статті випливає, що умисне тяжке тілесне ушкодження - це умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

Характер цих ушкоджень та їх основні ознаки описані у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ від 17 січня 1995 року № 6 [12].

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що кваліфікуючі ознаки складу вимагання - це передбачені у частині 2 та 3 статті 189 Кримінального кодексу України ознаки, що разом з ознаками основного

складу характеризують кваліфікований (особливо кваліфікований) склад вимагання, підвищують ступінь суспільної небезпеки вимагання та особи, що його вчинила, впливають на кваліфікацію, посилюють покарання та виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності. Кваліфікуючими ознаками вимагання є вимагання, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому. До особливо кваліфікуючих ознак вимагання віднесено вчинення вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або таке, що завдало майнової шкоди у великих розмірах, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах, або вчинене організованою групою, або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження.

3.2 Відмежування вимагання від суміжних складів злочинів

Для правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння недостатньо встановити ознаки, які властиві тому чи іншому складу злочину. Необхідно також виключити ознаки, які властиві суміжним складам злочинів.

Як свідчать численні дослідження, відмежування вимагання від суміжних злочинів представляє значні складності. Питання про відмежування вимагання від суміжних складів злочинів досить актуальне і не втратило свого значення в сучасний період. Найбільша кількість помилок у кваліфікації зустрічається при розмежуванні вимагання від грабежу та розбійного нападу. З цього приводу в літературі висловлювались суперечливі точки зору. Це обумовлено тим, що вказані склади злочинів по багатьом об'єктивним і суб'єктивним ознакам схожі: мають один і той же родовий об'єкт, до певної міри схожі ознаки об'єктивної сторони, вчиняються з корисливих мотивів з метою заволодіння чужим майном. Деякі автори розглядають дві обставини, які

дають можливість розмежовувати вимагання від грабежу та розбійного нападу. Це - предмет посягання і зміст насилля [29, с. 20; 28, с. 201].

Щодо предмету вимагання, то дійсно він в окремих злочинах може відрізнитись від предмета грабежу чи розбійного нападу. Як відомо, предмет грабежу чи розбійного нападу - це чуже майно. Предметом же вимагання, на думку багатьох науковців, крім чужого майна, може бути право на майно, а також будь-які дії майнового характеру. Хоча по суті, як вже зазначалось, злочинець отримає від цього майно або гроші. Проте, у літературі зазначається, що за своїми зовнішніми ознаками предмет вимагання відрізняється від предмету грабежу чи розбійного нападу. Однак, коли вимагання має на меті передачу чужого майна, то в цих випадках предмет вимагання повністю співпадає з предметом грабежу чи розбійного нападу.

Друга відмінність полягає в тому, що вимагання передбачає психічне насильство, яке за своїм змістом є ширшим, ніж насильство при вчиненні грабежу чи розбійного нападу. Перш за все, вимагатель може погрожувати не тільки насильством, але й розголошенням відомостей, які потерпілий чий ого близькі родичі бажають зберегти в таємниці, він також може погрожувати знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною. Крім того, при грабежі чи розбійному нападі насильство чи погроза насильством здійснюється по відношенню до потерпілого, а не його близьких родичів. Отже, і в даному випадку є суттєва різниця між психічним насильством при грабежі та розбійному нападі і вимаганні. Але не виключаються випадки, коли зміст насильства при грабежі, розбійному нападі і вимаганні співпадає - має місце погроза насильством, або її застосування до особи, яка володіє певним майном.

Що стосується розрізнення розбою (ст. 187 КК України) та вимагання (ст. 189 КК України), то тут проблемні аспекти можуть виникнути через те, що кваліфікованим видом вимагання є вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи (ч. 3 ст. 189 КК України). З огляду на це Верховний Суд України у Постанові Пленуму «Про судову практику у

справах про злочини проти власності» роз'яснив: «При розмежуванні вимагання і розбою варто виходити з того, що при розбої насильство або погроза його застосування спрямовані на заволодіння майном у момент їх застосування, які виражають намір застосувати насильство негайно. Дії, що полягають у насильстві або в погрозі його застосування, передати майно, поєднану з погрозою застосувати насильство до потерпілого або його близьких родичів у майбутньому, слід кваліфікувати як вимагання» (п. 12 Постанови) [15].

Відштовхуючись від положень вищезазначеної Постанови, можна сформулювати розмежувальні ознаки розбою та вимагання: вимога передати майно та погроза застосувати насильство у розбої характеризується ознакою негайності; у вимаганні вимога та погроза звернуті у майбутнє; у вимаганні винний погрожує застосувати насильство не лише до потерпілого, а й до інших осіб (його близьких родичів); в розбої адресатом погроз є виключно потерпілий.

Таким чином, розмежувальні ознаки вимагання від грабежу та розбою полягають у наступному: 1) вимога передати майно та погроза застосувати насильство у розбої та грабежу характеризується ознакою негайності; у вимаганні вимога та погроза звернуті у майбутнє; 2) у вимаганні винний погрожує застосувати насильство не лише до потерпілого, а й до інших осіб (його близьких родичів); в розбої та грабежі адресатом погроз є виключно потерпілий.

Вимагання, вчинене організованою групою, потрібно відрізнити від бандитизму. Бандитизм має місце тоді, коли створюється стійка озброєна група з трьох і більше осіб, які попередньо організувалися для вчинення нападів на підприємства, установи, організації будь-якої форми власності або окремих громадян. Для бандитизму характерним є саме напад. Банда завжди озброєна група, яка характеризується стійкістю. При цьому слід мати на увазі, що стійкість при бандитизмі передбачає попереднє створення чи переростання організованої групи у згуртовану організацію для систематичних нападів на

об'єкти. Їх діяльність зорганізована, суворо законспірована. В останні роки члени банд під час нападів діють у масках, натягують на обличчя головні убори, закриваються шарфами, що не характерно для вимагателів. Крім того, при вимаганні застосування насильства чи погроза його здійснення переслідує мету - примусити жертву передати вимагателям майно чи право на майно, вчинити будь-які дії майнового характеру. При бандитському нападі злочинці, як правило, примусово самі відбирають у потерпілих майно. У літературі зазначається, що момент перетворення організованої групи в банду настає тоді, коли організована група, що займалася вимаганням, вчиняє свій перший озброєний напад на підприємство, організацію, установу, окрему особу. Тоді дії її учасників слід кваліфікувати як бандитизм [95, с. 51-52]. А до цього моменту буде мати місце вимагання, вчинене організованою групою.

Надалі вважаємо за доцільне дослідити питання розмежування злочинів, передбачених статтями 189 і 206 КК України. Згідно зі ст. 206 протидія законній господарській діяльності – це протиправна вимога припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднана з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання. Навіть при поверхневому співставленні тексту зазначених статей виявляються спільні ознаки, характерні для передбачених ними складів злочинів: зокрема, такою є вимога, поєднана з погрозою. Поряд із цим ст. 206 КК містить застереження у вигляді негативної ознаки – «за відсутності ознак вимагання».

Ідеться, по-суті, про різні склади злочинів, але близькі один одному внаслідок близькості окремих їх елементів. У доктрині кримінального права такі склади злочинів іменуються «суміжні».

Установлюючи відмінність протидії законній підприємницькій діяльності від вимагання, склади яких передбачалися в КК 1960 р. і з деякими змінами

перейшли у відповідні статті КК України 2001 р., В.О. Навроцький наводить 3 ознаки, що дозволяють розмежовувати ці злочини [78, с. 384, 385]: (а) предмет посягання, (б) потерпілий, (в) зміст погрози. Предметом вимагання є майно, право на майно, дії майнового характеру. Майно – це предмети матеріального світу, що мають певну вартість і належать певному власникові на законній підставі.

Право на майно – документ, що дозволяє отримати в свою власність майно (заповіт на квартиру, договір дарування машини, боргова розписка тощо). Дії майнового характеру – це, наприклад, вимога підвищити в посаді, видати безкоштовну путівку на курорт тощо.

У нормі про протидію законній господарській діяльності предмет прямо не названо, але угода, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, може стосуватися як учинення дій щодо майна, права на майно, дій майнового характеру, так і немайнових благ. Однак, якщо суб'єкта господарювання спонукають до передачі майна, права на майно, вчинення дій майнового характеру, то за наявності інших обов'язкових ознак складу злочину вчинене має кваліфікуватися саме як вимагання [115, с. 254].

Потерпілими від вимагання виступають власник майна, особа, у віданні чи під охороною якої перебуває майно, їх близькі родичі. Потерпілим від протидії законній господарській діяльності є особа, яка займається господарською діяльністю, або близькі їй люди (якими можуть бути не обов'язково родичами потерпілого, але в долі яких він заінтересований, приміром, наречена, колега по роботі, батьки одного з подружжя та ін.).

Зміст погрози при вимаганні є ширшим, ніж при протидії законній господарській діяльності: при вчиненні вимагання може застосовуватися й погроза обмеження прав, свобод або законних інтересів, а також розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Відмінність аналізованих складів злочинів за наведеними ознаками, безперечно, має суттєве значення для правильної кваліфікації. Проте існує ще низка ознак, які слід враховувати при розмежуванні цих насильницьких діянь. До наведеного переліку ознак, які дозволяють відмежувати розглядувані злочини, треба додати ще одну – зміст вимоги (те, до чого спонукають особу). У разі вимагання ставиться або вимога передачі чужого майна, або права на майно, або вчинення будь-яких дій майнового характеру. При протидії ж законній господарській діяльності висувається вимога або припинити займатися господарською діяльністю, або обмежити її, або укласти угоду чи не виконувати її.

Необхідно також враховувати темпоральність вимоги при вимаганні чи протидії законній господарській діяльності. У випадку вимагання суб'єкт злочину висуває вимогу передати майно, право на майно або вчинення дій майнового характеру в майбутньому (через годину, завтра, через тиждень тощо). При цьому сама погроза також звернена в майбутнє: вона буде реалізована лише в разі невиконання вимоги. Потерпілий має час прийняти певне рішення – виконувати чи не виконувати останню.

При протидії ж законній господарській діяльності суб'єкт може вимагати від потерпілого негайно виконати вимогу (наприклад, укласти угоду). Крім того, існують також інші, хоча й допоміжні, але відмінні об'єктивні ознаки злочинів, які є предметом дослідження. Ідеться про об'єкт зазначених злочинів. Якщо за родовим об'єктом вимагання належить до злочинів проти власності, то протидія законній господарській діяльності є злочином у сфері господарської діяльності. Безпосереднім об'єктом вимагання є відносини власності, юридичною формою яких є право власника на володіння, користування й розпорядження своїм майном на власний розсуд.

Що стосується безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 206 КК, то ним є свобода законної господарської діяльності. Не співпадають і додаткові безпосередні об'єкти. При вимаганні ними можуть бути відносини у сфері охорони безпеки життя, здоров'я, честі, гідності, особистої

недоторканності потерпілих. А при протидії законній господарській діяльності – поруч з життям і здоров'ям ще й відносини власності [115,с. 256].

Важливе значення також мають і суб'єктивні ознаки даних складів злочинів: з точки зору аналізу суб'єктивної сторони при розмежуванні слід враховувати мету вчинення останніх. У разі вимагання мета завжди є корисливою, тоді як протидія законній господарській діяльності поєднана з метою примусити іншу особу припинити займатися такою діяльністю або обмежити її, укласти угоду або не виконувати її, про що йдеться в ст. 206 КК.

Стосовно такої ознаки, як суб'єкт злочину, то в обох складах злочинів ним є будь-яка фізична осудна особа. Але треба зауважити, що за вимагання відповідальність настає з чотирнадцяти років, тоді як у випадку протидії законній господарській діяльності – з шістнадцяти.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що вивчення питання про відмежування вимагання від протидії законній господарській діяльності дає підстави для висновку, що його слід досліджувати як за об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками. Об'єктивні відмінні риси злочинів: об'єкт, предмет, коло потерпілих, зміст вимоги, зміст погрози, час виконання вимоги; суб'єктивні: – мета злочину і вік суб'єкта останнього. Проблема відмежування вимагання від суміжних злочинів, зокрема, від протидії законній господарській діяльності, є перспективною для наукового дослідження з огляду на недостатню розробленість цього питання у юридичній літературі.

Отже, зазначене вище в межах підрозділу дає підстави дійти до висновку, що вимагання необхідно відмежовувати від грабежу, розбою, бандитизму та протидії законній господарській діяльності.

Розмежувальні ознаки вимагання від грабежу та розбою полягають у наступному: 1) вимога передати майно та погроза застосувати насильство у розбої та грабежу характеризується ознакою негайності; у вимаганні вимога та погроза звернуті у майбутнє; 2) у вимаганні винний погрожує застосувати насильство не лише до потерпілого, а й до інших осіб (його близьких родичів); в розбої та грабежі адресатом погроз є виключно потерпілий.

Вимагання вчинене організованою групою необхідно відрізнити від бандитизму. Важливим критерієм, який дає можливість розмежувати бандитизм від вимагання, вчинене організованою групою, є озброєність. Наявність у банді саме вогнепальної, холодної, вибухової зброї є обов'язковою її ознакою - це загальновизнаний теорією і практикою факт, а не будь-який предмет, непридана зброя, деякі газові пристрої, імітаційні під зброю вироби та інше. Вимагання може бути поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи. При бандитизмі взагалі може і не бути потерпілого.

Розмежування ст. 189 КК України «Вимагання» та ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності» полягає у наступному:

- 1) зазначені склади злочинів розмежовуються, насамперед, за основним безпосереднім об'єктом злочину. В аспекті ст. 206 КК України угода, до укладення якої примушують потерпілого, повинна стосуватись виключно господарської діяльності, в той час у складі злочину «Вимагання» угода, укладення якої вимагають, може бути і негосподарського характеру;
- 2) розмежувальною ознакою між вказаними складами злочинів є також рівень еквівалентності взаємного переходу майнових благ між винним та потерпілим.

3.3 Кваліфікація вимагання за сукупністю злочинів

Сукупність злочинів згідно з ч. 1 ст. 33 КК визначається як вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за кожен з яких її не було засуджено. При цьому не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, установленими законом. Сукупність злочинів відноситься до категорії множинності. Отже, представляє підвищену суспільну небезпеку, порівняно з одиничними злочинами. Щодо вимагання, то мають місце не однозначні твердження вчених та практичних працівників щодо кваліфікації дій винних за сукупністю вимагання й інших

складів злочину. Зупинимось на розгляді окремих питань щодо кваліфікації вимагання за сукупністю злочинів.

Перш за все розглянемо питання, чи можуть кваліфікуватись дії вимагателів за сукупністю вимагання й умисного вбивств. На це питання слід відповісти позитивно. Це має місце, коли при вимаганні особа вчиняє умисне вбивство потерпілого чи його близьких родичів. Оскільки склади злочинів вимагання за наявності кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак не передбачають вбивство потерпілого та його близьких родичів, то в наявності два самостійні склади злочинів. Проте, виникає питання як необхідно кваліфікувати дії винного в таких випадках.

У деяких коментарях до КК України дається рекомендація кваліфікувати дії винних у таких випадках за ч. 4 ст. 189 КК і п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України. Щодо кваліфікації дій винних за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, то питань не виникає, оскільки цей пункт передбачає умисне вбивство з корисливих мотивів, що і має місце при вимаганні. Щодо кваліфікації дій винних за ч. 4 ст. 189 КК, то над цією рекомендацією слід замислитися. Ця частина ст. 189 КК передбачає три особливо кваліфікуючі ознаки вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах, або вчинене організованою групою, або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження. Якщо в наявності є хоча б одна з цих ознак, то кваліфікація за ч. 4 ст. 189 КК є правильною. У тому ж разі, коли ці ознаки відсутні, то дії винних у таких випадках потрібно кваліфікувати за тією частиною ст. 189 КК, які кваліфікуючі ознаки вимагання є в наявності при вчиненні конкретного злочину і за сукупністю за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України [72, с. 438; 123, с. 355].

Також неоднозначно вирішуються питання про кваліфікацію дії винної особи, яка при вимаганні умисно спричинила тяжкі тілесні ушкодження, від яких настала смерть потерпілого. У Постанові ВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти власності», дається рекомендація кваліфікувати такі дії за сукупністю злочинів, а саме, за ч. 4 ст. 189 КК (за ознакою спричинення тяжких тілесних ушкоджень) та ч. 2 ст. 121 КК, що передбачає в

якості кваліфікуючої ознаки настання смерті від спричинених тяжких тілесних ушкоджень. До таких наслідків у винної особи необережна форма вини. Оскільки настання смерті від тяжких тілесних ушкоджень не передбачено в якості особливо кваліфікуючої ознаки вимагання, тому правильною є кваліфікація за сукупністю вказаних злочинів.

Оскільки у статті 189 КК України не вказана така ознака насильства, як застосування при вимаганні насильства, що не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого, то в разі вчинення вимагання із застосуванням такого насильства дії винних підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів. Перш за все слід зазначити, що до насильства, що не є небезпечним для життя та здоров'я, відноситься спричинення легкого тілесного ушкодження, що не призвело до короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності (ч. 1 ст. 125 КК), завдання фізичного болю (при нанесенні удару побоїв (ч. 1 ст. 126)). Отже, у випадках застосування перерахованих видів насильства до потерпілих при вимаганні буде мати місце сукупність відповідної частини ст. 189 і вказаних злочинів.

Вважається, що виключення з кваліфікуючих обставин вимагання такої ознаки як застосування до потерпілого насильства, що не є небезпечним для життя та здоров'я, значно ускладнює кваліфікацію дій винних, а тому слід відновити вказану кваліфікуючу ознаку, виклавши її в ч. 2 ст. 189 КК України.

Для підтвердження доцільності цієї рекомендації, крім наведених раніше аргументів, необхідно звернутись до змісту ч. 2 ст. 355 КК, яка за ознаками об'єктивної сторони має багато спільного зі складом злочину вимагання. У ч. 2 ст. 355 КК передбачається відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна. Порівняння цієї норми з ч. 2 ст. 189 КК свідчить про те, що переважна більшість кваліфікуючих ознак вказаних складів злочинів співпадає. Із

незрозумілих підстав у ч. 2 ст. 189 КК не вказана ознака, яка стосується застосування насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого. А тому, цей недолік доцільно виправити, змінивши зміст ч. 2 ст.189 КК.

Щодо кваліфікації дій винних осіб за сукупністю вимагання і інших злочинів у складі злочинних організацій, то варто зазначити наступне.

Так, Ю.В. Баулін зазначає, що ч. 1 ст. 255 КК України є своєрідною спеціальною статтею стосовно інших статей, що передбачають відповідальність за вчинення злочинів учасниками злочинної організації. На підставі цього робиться висновок, що при кваліфікації дій винних повинна віддаватись перевага спеціальній нормі. І лише в тих випадках, коли покарання за вчинений злочин є більш суворим, ніж те, що передбачено ч. 1 ст. 255 (від 5 до 12 років позбавлення волі), вчинене учасником злочинної організації підлягає кваліфікації за сукупністю: 1) за участь у злочині, вчиненому злочинною організацією; 2) за вчинений злочин, що карається суворіше, ніж позбавлення волі від 5 до 12 років [25, с.164-165].

Професор П.С. Матишевський у коментарі до ст. 255 КК зазначив, що члени злочинної організації відповідають за ч. 1 ст. 255 та за ті злочини, у вчиненні яких вони брали участь [122, с. 580]. Така ж сама позиція відображена і в іншому Науково-практичному коментарі до КК України [88, с.207].

Інший погляд на цю проблему був висловлений в Науково-практичному коментарі за редакцією М.І. Мельника та М.І. Хавронюка (видання 2001), де вказувалось, що участь в організації не охоплює вчинення діянь, які становлять самостійні злочини. Вони кваліфікуються за відповідними статтями Особливої частини [71, с. 676]. Ця рекомендація є спірною. Вона базується на недостатньо чіткому формулюванні ст. 30 КК України з цього приводу. Мабуть тому, в наступному виданні коментарі до Кримінального кодексу України під редакцією тих же самих авторів М.І. Мельника та М.І.Хавронюка, рекомендація з цього питання змінена. У зв'язку з цим

зазначається, що у статті 255 КК не охоплюється вчинення у складі злочинної організації злочинів, передбачених іншими статтями Особливої частини КК. Якщо такі злочини вчинені даною злочинною організацією, то скоєне слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 255 та відповідними частинами статей Особливої частини КК, які передбачають форму співучасті найбільш близьку до злочинної організації (вчинення злочину організованою групою, а якщо це не передбачено - то групою осіб за попередньою змовою тощо) [72, с. 632]. Цей підхід вважаємо правильним та обґрунтованим. Його дотримується і В.О. Навроцький, який зазначає, що злочини, вчинені в складі злочинної організації, слід кваліфікувати самостійно, за сукупністю з нормами, які передбачають відповідальність за створення злочинних організацій, участь у них чи в скоєних ними злочинах [77, с. 160-162].

Отже, у разі вчинення вимагання членами злочинної організації такі дії будуть кваліфікуватись за ч. 4 ст. 189 КК та ч. 1 ст. 255 КК України.

На практиці виникають також труднощі при відмежуванні вимагання, вчиненого групою осіб за попередньою змовою, та організованою групою. При дослідженні такої кваліфікуючої ознаки як вчинення вимагання службовою особою, необхідно ретельно досліджувати наявність у вимагателя службових повноважень. У разі відсутності вказаних складових, винний буде відповідати як загальний суб'єкт вимагання.

Отже, в межах підрозділу можна дійти висновку, що кваліфікувати вимагання за сукупністю відповідної частини ст. 189 КК та п. 6 ч. 2 ст. 115 КК необхідно в тому випадку, коли при вимаганні вчинено вбивство. При спричиненні тяжких тілесних ушкоджень при вимаганні, від яких наступила смерть потерпілого, кваліфікувати дії винних необхідно за сукупністю ч.4 ст.189 КК та ч.2 ст.121 КК. У разі вчинення вимагання у складі злочинної організації дії винних необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 255 КК України та за сукупністю за ч. 4 ст. 189 КК України.

ВИСНОВКИ

1. Вимагання як категорія кримінального права - це застосування з метою заволодіння в майбутньому чужим майном чи правом на майно фізичного насильства або знищення чи пошкодження майна, або погрози такими діями чи повідомленням небажаних для потерпілого відомостей іншим особам з цією метою. Проаналізувавши кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за вимагання, можна виділити три рівні вимагання - у вузькому, широкому та найбільш широкому розуміннях. Вимагання у вузькому розумінні - це вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких інших дій майнового характеру з погрозою насильством над потерпілим чий ого близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чий ого близькі родичі бажають зберегти в таємниці, вчинена з корисливих мотивів. Вимагання у широкому розумінні - це вимога передачі чужого майна, у тому числі спеціальних видів майна, права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чий ого близькі родичі бажають зберегти в таємниці. Вимагання у найбільш широкому розумінні - це вимога передачі чужого майна, у тому числі спеціальних видів майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, або їх одержанням внаслідок вчинення таких дій, а так

само умисне створення умов, за яких особа вимушена виконати вимогу з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

2. Розвиток законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання пройшов чотири етапи, а саме, перший етап можна визначити, як предмодерний, який охоплює період із середини Х - до першої половини ХІХ століття. На цьому етапі поняття вимагання уточнювалося та розглядалося як окремий вид насильницького майнового злочину. Вимагання вперше було розглянуто як один із видів майнових злочинів. Другий етап історії розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання можна назвати модернізмом, який розпочався з першої половини ХІХ століття і тривав до 1917 року. Вимагання розглядалося як особливий вид заволодіння чужим майном і містив основний та кваліфікований склад злочину. Третій етап розвитку вважається радянським, який бере свій початок з 1917 року і тривав до 1991 року. КК УРСР 1960 року передбачав спочатку кримінальну відповідальність за вимагательство індивідуального майна у ст. 144 КК, а з 1989 року і за вимагательство державного чи колективного майна (ст. 86-2 КК). Вимагательство у статті 144 КК УРСР 1960 року визнавалося вимогою передачі особистого майна громадян або права на майно, або надання майнових вигод, поєднане з погрозою застосування насильства над потерпілим або його близькими особами, або знищення належного їм майна, або розголошення відомостей, що їх ганьблять. Кваліфікуючими ознаками з 1989 року визнавалося вчинення злочину «за попереднім зговором» групою осіб (ч. 2 ст. 144), заподіяння великої шкоди потерпілому (ч. 3 ст. 144). Цей злочин після внесених змін карався позбавленням волі строком до трьох років або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом у розмірі до чотирьохсот карбованців. Стаття 86 КК УРСР 1960 року «Вимагательство державного або колективного майна»: «Вимога передачі державного або колективного майна чи права на майно під погрозою насильства над особою, у віданні або під охороною якої перебуває це майно, насильства над близькими їй особами, розголошення відомостей, ганьблять її або близьких їй осіб,

пошкодження або знищення їх особистого або державного або колективного майна, що перебуває в їх віданні чи під охороною (вимагательство). Кваліфікуючими ознаками за статті 86 КК УРСР визнавалося вчинення злочину повторно чи за попереднім зговором групою осіб або під погрозою вбивства чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна (ч. 2 ст. 86); вчинене організованою групою, або особливо небезпечним рецидивістом, або поєднане з насильством, що є небезпечним для життя і здоров'я, або таке, що завдало великої шкоди чи спричинило інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 86). Четвертий етап історії розвитку є неоліберальним, який розпочався у 1991 році, коли Україна була проголошена незалежною державою і триває дотепер. Кримінальний кодекс 2001 року об'єднав відповідальність за вимагання незалежно від форм власності в одній базовій статті 189, зробивши окремі різновиди вимагання, за які встановлюється відповідальність у статтях 262, 308, 312, 313, 354, 357, 368, 368-3, 368-4, 410 Кримінального кодексу України, спеціальними видами вимагання. Наразі у чинному Кримінальному кодексі вимагання визначається як вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (вимагання).

3. Проаналізувавши кримінальне законодавство зарубіжних країн можна прийти до висновку, що найближчим за змістом до українського розуміння норми про вимагання є склади, закріплені в кримінальних кодексах таких країн, як Естонія, Молдова, Литовська Республіка. У порівнянні зі складами вимагання, що містяться в кодексах інших держав, склад вимагання, передбачений статтю 189 Кримінального кодексу України, в частині встановлення ознак погроз можна віднести до найбільш повних і досконалих.

4. Основним безпосереднім об'єктом вимагання є право власності, а додатковим обов'язковим об'єктом вимагання виступає фізична та психічна недоторканість особи, її здоров'я та свобода. Крім того, вимагання може спричинити шкоду честі, гідності особи, порушити його право на таємницю приватного життя. Об'єктивну сторону вимагання складає суспільно небезпечне діяння, яке характеризується вимогою, а погрози різного характеру та змісту є способами вчинення злочину. Погроза залежно від змісту може набувати чотирьох форм: насильство над потерпілим чи його близькими родичами; 2) обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб; 3) пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною; 4) розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

5. Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 312, 313, 354, 357, ч. 3 ст. 368 та ст. 410 КК України, можуть бути фізичні осудні особи, а саме: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що досягли загального віку кримінальної відповідальності 16 років. Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 189, 262, 308 КК України, можуть бути фізичні осудні особи, що досягли 14 років. Як кваліфікований вид вимагання в ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 3 ст. 368 КК передбачається відповідальність за вимагання, вчинене службовою особою, а в ч. 2 ст. 410 КК України - військовою службовою особою. Відповідно до чинного законодавства України про кримінальну відповідальність вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони вимагань має умисну форму, у вигляді прямого умислу. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу вимагання є корисливі мотив і мета. Вимагання вважається закінченим складом злочину з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної з відповідними погрозою чи насильством.

6. Предметом вимагання, передбаченого статтею 189 КК України, є майно, право на майно, дії майнового характеру. Предметом злочинів, передбачених статтями 262, 308 і 312 КК України, є вогнепальна зброя (крім

гладкоствольної мисливської, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї, що придбаваються громадськими об'єднаннями з дозволу органів Національної поліції), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, прекурсори. Предметом злочину, передбаченого статтею 313 КК України, є обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. Предметом злочину, передбаченого статтею 357 КК України є документи, штампи і печатки. Предметом злочину, передбаченого статтею 410 КК України є майно. Спільним предметом вимагання є майнові та нематеріальні блага.

7. Кваліфікуючі ознаки складу вимагання - це передбачені у частині 2 та 3 статті 189 Кримінального кодексу України ознаки, що разом з ознаками основного складу характеризують кваліфікований (особливо кваліфікований) склад вимагання. Кваліфікуючими ознаками вимагання є вимагання, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому. До особливо кваліфікуючих ознак вимагання віднесено вчинення вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або таке, що завдало майнової шкоди у великих розмірах, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах, або вчинене організованою групою, або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження.

8. Вимагання необхідно відмежовувати від грабежу, розбою, бандитизму та протидії законній господарській діяльності. Розмежувальні ознаки вимагання від грабежу та розбою полягають у наступному: 1) вимога передати майно та погроза застосувати насильство у розбої та грабежу характеризується ознакою негайності; у вимаганні вимога та погроза звернуті у майбутнє; 2) у вимаганні винний погрожує застосувати насильство не лише до потерпілого, а й до інших осіб (його близьких родичів); в розбої та грабежі адресатом погроз

є виключно потерпілий. Вимагання вчинене організованою групою необхідно відрізняти від бандитизму. Важливим критерієм, який дає можливість розмежувати бандитизм від вимагання, вчинене організованою групою, є озброєність. Розмежування ст. 189 КК України «Вимагання» та ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності» полягає у наступному:

- 1) зазначені склади злочинів розмежовуються, насамперед, за основним безпосереднім об'єктом злочину. В аспекті ст. 206 КК України угода, до укладення якої примушують потерпілого, повинна стосуватись виключно господарської діяльності, в той час у складі злочину «Вимагання» угода, укладення якої вимагають, може бути і негосподарського характеру;
- 2) розмежувальною ознакою між вказаними складами злочинів є також рівень еквівалентності взаємного переходу майнових благ між винним та потерпілим.

9. Кваліфікувати вимагання за сукупністю відповідної частини ст. 189 КК та п. 6 ч. 2 ст. 115 КК необхідно в тому випадку, коли при вимаганні вчинено вбивство. При спричиненні тяжких тілесних ушкоджень при вимаганні, від яких наступила смерть потерпілого, кваліфікувати дії винних необхідно за сукупністю ч.4 ст.189 КК та ч.2 ст.121 КК. У разі вчинення вимагання у складі злочинної організації дії винних необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 255 КК України та за сукупністю за ч. 4 ст. 189 КК України.